

บทที่ ๒

แนวความคิดเรื่องพรหมในวรรณคดีสันสกฤต

การแบ่งกลุ่มวรรณคดีสันสกฤต

วรรณคดีสันสกฤตมีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ราวอารยันเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอินเดียเมื่อประมาณ 3,000 - 4,000 ปีมาแล้ว และในระยะเวลาดังกล่าวนี้ก็ปรากฏว่ามีวรรณคดีประเภทใด ในสมัยต่อมาเกิดวรรณคดีอื่นๆ ขึ้นอีกมากมาย ในวิทยานิพนธ์นี้จะกล่าวถึงเฉพาะวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเท่านั้น วรรณคดีสันสกฤตที่เกี่ยวข้องกับศาสนานี้ แบ่งกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

ก. พระเวทหรือสัหิตา คัมภีร์ฤคเวทถือกันว่าเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่เก่า และสำคัญที่สุด ซึ่งแต่งเมื่อประมาณ 3,000 - 4,000 ปีมาแล้ว¹ นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีพระเวทอื่นอีก ได้แก่ ยชุรเวท และสามเวท ซึ่งรวมเรียกว่า ไตรเวท ภายหลังจึงเกิดขึ้นอีกคัมภีร์หนึ่งคือ อถรรพเวท

ข. พราหมณะและอุปนิษัท คัมภีร์พราหมณะเริ่มมีตั้งแต่ 800 - 500 ปี ก่อนคริสตกาล วรรณคดีพราหมณะเริ่มขึ้น เมื่อบทสวดที่ร้อยกรองขึ้นไว้แต่โบราณในคัมภีร์พระเวทต่างๆ กลายเป็นของโบราณเกิดความรู้อุบายและความเข้าใจของพราหมณ์ในสมัยหลัง พวกพราหมณ์จึงแต่งคัมภีร์พราหมณะขึ้นเป็นอันมาก ซึ่งประกอบด้วย บทสวดและคำอธิบายซึ่งเขียนเป็นร้อยแก้ว

ส่วนคัมภีร์อุปนิษัทมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล² คัมภีร์อุปนิษัทนี้โดยทั่วไปจะเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พราหมณะ³ แต่งเป็นร้อยแก้ว ว่าด้วยความกึ่งหรือปรัชญาที่ชื่อว่า จักรวาล -

¹ Arthur A Macdonell, A History of Sanskrit Literature 2nd ed (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971) p. 171.

² Macdonell, Sanskrit Literature, p. 189.

³ Macdonell, Sanskrit Literature, p. 184.

และมนุษย์เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ Macdonell กล่าวไว้ในหนังสือ *A History of Sanskrit Literature* ว่า คัมภีร์อุปนีษันั้นถึงแก่พระพุทธรเจ้ากัทรงยอมรับ อย่างน้อยก็เป็นบางส่วน¹

ค. มหากาพย์ เริ่มตั้งแต่ 500 - 50 ปี ก่อนคริสตกัทร² วรรณคดีมหากาพย์ มีลักษณะแตกต่างไปจากวรรณคดีพระเวท พราหมณะ และอุปนีษั เพราะวรรณคดีเหล่านี้เป็นวรรณคดีทางศาสนาโดยตรง แต่วรรณคดียุคมหากาพย์และยุคต่อมา ประกอบด้วยวิชาการหลายแขนงรวมทั้งให้ความเพลิดเพลินทางโลกด้วย

ง. ปุราณะ ปุราณะ เป็นคัมภีร์หลักของศาสนาฮินดู มีหลายปุราณะ เป็นต้นว่า วิชาปุราณะ อชันนิปุราณะ ฯลฯ ปุราณะเหล่านี้ชาวฮินดูถือว่าเป็นคัมภีร์หลักของศาสนา และมีความสำคัญยิ่งต่อศาสนาฮินดู เช่นเดียวกับพระเวทซึ่งเป็นคัมภีร์หลักของศาสนาพราหมณ์ และมีความสำคัญยิ่งต่อศาสนาพราหมณ์³

คำว่า "ปุราณะ" แปลว่า "เก่าแก่" หมายถึง วรรณคดีที่กล่าวถึงเรื่องราวต่างๆ ที่เ็นมาแล้วแต่โบราณ การที่จะตัดสินว่าคัมภีร์ปุราณะอยู่ในสมัยใด เป็นของยาก เพราะแม้แต่คัมภีร์มหาภารตะก็ยังกล่าวถึงคัมภีร์ปุราณะ ดังนั้นคัมภีร์ปุราณะน่าจะเก่าแก่มาก⁴ แต่เมื่อเรามาคำนึงถึงว่าตำนานเรื่อง เก่าแก่ส่วนมากที่มีอยู่ในคัมภีร์ปุราณะนั้นก็มิได้อยู่ในคัมภีร์มหาภารตะ ก็น่าจะคิดว่าคัมภีร์ปุราณะควรอยู่ในสมัยเดียวกัน หรือหลังกว่ามหาภารตะ⁵

¹Macdonell, Sanskrit Literature, p. 189.

²Macdonell, Sanskrit Literature, p. 232.

³Maurice Winternitz, A History of Indian Literature (2nd ed : Delhi : Books Reprint Corporation, 1972) p. 251.

⁴Winternitz, Indian Literature, p. 527.

⁵Macdonell, Sanskrit Literature, p. 251.

คัมภีร์ปุราณะ เป็นเรื่องที่มีอิทธิพลใกล้ชิดต่อชาวฮินดู เหตุที่ได้รับความนิยมนับถือกันมากก็เพราะว่า มีการสอนอย่างแพร่หลาย และชนทุกชั้นสามารถเข้าถึงได้ มิได้กำหนดเฉพาะคัมภีร์พระเวทซึ่งผู้อ่านต้องอยู่ในวรรณะพราหมณ์ แม้แต่ผู้แต่งปุราณะในสมัยแรก ๆ ก็มีไพร่าหมณ์ผู้รู้พระเวท แต่เป็นพวกสูตะ¹

ความคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของพรหม

ก่อนที่ชาวอารยันจะอพยพเข้ามาอยู่ในอินเดียนั้น ชาวอารยันนับถือเทวดาจำนวนมากมาย เทวดาเหล่านี้มีลักษณะเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ พืช-อณวนขอความช่วยเหลือก็เป็นไปอย่างง่าย ๆ การสวดอณวนและการทำพิธีกรรมของอาศัยผู้มีความรู้ ซึ่งภายหลังเรียกว่าพราหมณ์

ครั้นมาถึงสมัยพระเวทปรากฏว่าชาวอารยันอพยพเข้ามาอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียนแล้ว ในสมัยนี้ยังคงนับถือเทวดาหลายองค์เหมือนอย่างเดิม ชาวอารยันแบ่งเทวะออกเป็น 3 พวก คือ พวกหนึ่งอยู่บนฟ้า พวกหนึ่งอยู่ในบรรยากาศ พวกหนึ่งอยู่บนพื้นโลก ในการบูชาเทวะยังไม่ได้ปลุกเทวดาหรือทำรูปขึ้นบูชา แต่คงทำพิธีกันกลางแจ้ง ความคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดยังไม่มีในสมัยพระเวท บทสวดต่างๆ ที่พราหมณ์ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่เรียกว่า พระเวท หรือมีชื่อเฉพาะลงไปอีกว่า สังหิตา ถือว่าเป็นศรัทธา และท่องจำสืบทอดกับมา

ในสมัยพราหมณ์ ชาวอารยันอพยพไปทางทิศตะวันออกจนอินเดียนภาคเหนือ-เกือบทั้งหมดมีชาวอารยันอาศัยอยู่ ชนพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่า ทัสย ถูกเหยียดลงไปเป็นชนวรรณะต่ำที่เรียกว่า สูทร ในสมัยนี้ถือว่าพิธีที่ประกอบขึ้นเพื่อบูชาเทวดานั้นเป็นเรื่อง

¹Macdonelli, Sanskrit Literature, p. 528.

คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ X.11 และ 17 กล่าวว่า สูตะ เป็นวรรณะของผู้ที่เกิดจากพ่อเป็นวรรณะกษัตริย์ และแม่เป็นวรรณะพราหมณ์ บางทีก็เรียกพวกสูตะนี้ว่า มาคชะ และเป็นบุคคลที่สืบเชื้อสายมาจากการผู้ที่แต่งงานข้ามวรรณะ ระหว่างชายในวรรณะไวศยะ และหญิงในวรรณะกษัตริย์ ในสงครามพวกสูตะจะเป็นสารถีให้กษัตริย์ และเป็นผู้ซบถล่านำเกี่ยวกับวีรกรรมของนักรบ

ศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริง ถ้ากระทำให้ถูกวิธีของยัญพิธีหนึ่ง เป็นเรื่องเดิม พรหมณ์ก็ดัดแปลงแก้ไขขยายออกไปจนเป็นพิธีสลับซับซ้อนจนคนสามัญยกเว้นพรหมณ์ไม่อาจจะกระทำให้ถูกต้องสมบูรณ์ได้ ส่วนความคิดเรื่องเทวาก็ถูกแก้ไขเช่นกัน พรหมณ์เริ่มมีความเชื่อว่าเทพองค์หนึ่งเป็นใหญ่กว่าเทพทั้งหลาย เรียกว่าพระเป็นเจ้า หรือพรหม หรือประชาบดี

ในสมัยอุปนิษัท พรหมณ์ถือว่า พรหม¹ เป็นนามธรรมไม่ปรากฏรูปร่าง แทรกอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ลักษณะของพรหมในอุปนิษัทถือว่าเป็นลักษณะที่สืบเนื่องมาจากสมัยพรหมณะทางค่านิยมความคิด พรหมเป็นเรื่องละเอียดอ่อนยิ่งกว่าทุกสิ่งทุกอย่างจนไม่อาจบรรยายได้

ต่อมาในสมัยมหากาพย์และปุราณะ พรหมมีลักษณะคล้ายกับคนมากขึ้น แต่ก็ยังทรงซึ่งอำนาจเหนือสามัญชน พระองค์มีตัวตน เป็นชาย มีความรู้สึก มีความรัก และความชอบเหมือนมนุษย์ ในสมัยนี้การนับถือพรหมเสื่อมลงแทบจะไม่มีผู้นับถือเลย เพราะชาวอินเดียนับถือเทพอีก 2 องค์ คือ พระอิเว และพระวิญญู มากกว่าพระพรหม และสร้างเทวสถานบูชาเทวะทั้งสองเป็นอันมาก ที่สร้างบูชาพระพรหมมีน้อย ถึงพรหมจะไม่มีเทวสถานมาก แต่พรหมณ์ก็ยังกล่าวถึงพรหมในบทสวดเสมอ ในฐานะผู้สร้างและผู้ให้กำเนิดวรรณะทั้งสี่ คือ พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร

ก. ความคิดเรื่องจักรวาลและพรหมในคัมภีร์ฤคเวท

คำว่า "พรหม" ในคัมภีร์ฤคเวทหมายถึง บทสวดอันศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะมนตร์ที่ 10 มีบทสวดเกี่ยวกับความเป็นมาของจักรวาล² ชาวอินเดียในสมัยฤคเวทมีความคิดเรื่องจักรวาลว่า จักรวาลประกอบด้วยสวที่ใหญ่ๆ 3 ส่วน คือ สวรรค์ บรรยากาศ และพื้นดิน

¹Majumdar, The Vedic Age, p. 499.

"พรหม" ในคัมภีร์ฤคเวท หมายถึง บทสวดอันศักดิ์สิทธิ์

²Macdonell, Sanskrit Literature, p. 52.

ความคิดของชาวอินเดียเกี่ยวกับความเป็นมาของจักรวาลนั้นมีอยู่ 3 ทางด้วยกัน คือ เป็นความคิดในแนวเทพนิยาย เป็นพระเจ้าในรูปจักรวาล และเป็นความคิดในแนวปรัชญา¹ ดังจะกล่าวต่อไปตามลำดับดังนี้

1. ความคิดในแนวเทพนิยาย

ตามความเห็นของโบราณผู้ประพันธ์พระเวท มีความเห็นว่าเทวดาหลายองค์เป็นส่วนรวมทำให้เกิดโลกขึ้นมา ไม่ใช่เทวดาองค์เดียว² แต่ในบางครั้งก็ว่า ฟ้า (เทยาส) และดิน (ปฤถวี) เป็นบิดาและมารดาของจักรวาล³ และบางทีก็กล่าวว่าเป็นบิดาและมารดาของเทวดาด้วย⁴

นอกจากนี้ยังมีเทพอีกองค์หนึ่งชื่อ ธีรณยครรภ เทพองค์นี้กล่าวกันว่า เกิดจากน้ำซึ่งถือเสมือนว่าเป็นเชื้อของทุกๆ ชีวิต⁵

ความคิดเรื่องพระผู้เป็นเจ้าถือกำเนิดมาจากไซทอนนี้มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยต่อมา คือสมัยมหากาพย์ก็ถือว่าพระองค์ถือกำเนิดมาจากไซส์ทอน⁶ ความเชื่อเรื่องนี้เป็นต้นกำเนิดของเทพเจ้าที่มีตัวตน

2. พระเป็นเจ้าคือจักรวาล

ในบางครั้งโบราณผู้ประพันธ์พระเวท ก็มีความเห็นว่าพระเจ้าเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น กล่าวว่

เทพเจ้าหญิงองค์หนึ่งชื่อ อหิติ นางเป็นองค์เดียวกับเทพทั้งหมด มนุษย์ และสิ่งที่เกิดแล้ว และสิ่งที่จะเกิดพร้อมทั้งอากาศและสวรรค์ด้วย⁷

¹E.W.Hopkins, Epic Mythology (Delhi.Indological Book House, 1968) p.189.

²Macdonell, Sanskrit literature, p. 57.

³Macdonell, Sanskrit Literature, p. 58.

⁵RV. X.121.

⁶Hopkins, Epic Mythology, p. 59.

⁷RV. I. 89

พระอาทิตย์ซึ่งถือว่าเป็นลูกของนางอหิติ ก็เป็นเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวิญญาณของสิ่งที่เคลื่อนไหวได้ และเคลื่อนไหวไม่ได้ และกล่าวไว้ว่ามีหลายชื่อ¹

ปุรุชะ เทพเจ้าองค์หนึ่งซึ่งปรากฏในฤคเวท ก็ได้รับยกย่องว่าพระองค์เป็นมุคเหตุที่ทำให้สิ่งทั้งมวลเกิดขึ้น โดยมีเทวดาเป็นผู้กระทำ เรื่องของปุรุชะมีปรากฏอยู่ในปุรุชะสุกตะอันเป็นบทสวดในฤคเวท เล่มที่ 10 สุกตะที่ 90 ในบทสวดนี้มีเรื่องกำเนิดของสิ่งทั้งมวลตลอดทั้ง เรื่องของปุรุชะสุกตะกล่าวถึงลักษณะของปุรุชะ และผลการบางส่วนของปุรุชะ

¹RV. I. 164, 46.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดยกล่าวว่า

ปุรุ๑ษะมี๑ศีร๑หะหนึ่ง๑พัน มี๑ดวง๑ตาหนึ่ง๑พัน มี๑เท้า๑หนึ่ง๑พัน ครอบ๑งำ๑โลก๑ไป๑ทุก๑ด้าน
แผ่๑ขยาย๑ไป๑เกิน๑กว่า๑โลก๑สิบ๑นิ้ว ปุรุ๑ษะเป็น๑ทุก๑สิ่ง๑ทุกอย่าง๑ที่เป็น๑ไป๑แล้ว และ๑สิ่ง
ที่๑จะ๑เป็น๑ต่อไป ทรง๑เป็น๑เจ้า๑แห่ง๑อม๑ตะ เจริญ๑ขึ้น๑ด้วย๑อาหาร ๑วิ๑ราช๑เกิด๑จาก
พระ๑องค์ และ๑ปุรุ๑ษะก็๑เกิด๑จาก๑วิ๑ราช เมื่อ๑พระ๑องค์๑เกิด๑มา๑แล้ว ทรง๑ยิ่งใหญ่๑เกิน
โลก๑นี้๑ทั้ง๑ด้าน๑หน้า๑และ๑ด้าน๑หลัง ด้วย๑ย๑ัญ๑กรรม๑ที่๑เช่น๑ส๑ร๑วง๑แล้ว๑ทั้ง๑หมด ๑บท๑ส๑วค-
ทั้ง๑หลาย๑ของ๑ศ๑มี๑ถ์๑ฤ๑ค๑เว๑ทและ๑ของ๑ศ๑มี๑ถ์๑สาม๑เว๑ท ฉันท๑ทั้ง๑หลาย๑ที่๑เกิด๑จาก๑การ
บ๑วง๑ส๑ร๑วง๑ย๑ช๑ูร๑เว๑ท๑เช่น๑กัน ๑พ๑รา๑หม๑ณ๑์ก็๑เกิด๑จาก๑ปาก๑ของ๑พระ๑องค์ ๑ราช๑ชน๑ย์
เกิด๑จาก๑แขน ๑แพ๑ศ๑ย์เกิด๑จาก๑ขา และ๑ศ๑ู๑ทร๑เกิด๑จาก๑เท้า๑ทั้ง๑สอง ๑พระ๑จัน๑ทร์๑เกิด
จาก๑ใจ ๑พระ๑อา๑ทิต๑ย์๑เกิด๑จาก๑ดวง๑ตา ๑พระ๑อิน๑ทร์๑และ๑พระ๑อั๑ค๑นี๑เกิด๑จาก๑ปาก
๑พระ๑วายุ๑เกิด๑จาก๑ลม๑ป๑รา๑ณ ๑อา๑กา๑ศ๑เกิด๑จาก๑สะเก๑็คือ ๑ท๑อง๑ฟ้า๑เกิด๑จาก๑ศี๑ร๑หะ
๑แ๑น๑ก๑ิน๑เกิด๑จาก๑เท้า และ๑ทิศ๑ทั้ง๑หลาย๑เกิด๑จาก๑หู ๑ท๑วย๑เทพ๑ทั้ง๑หลาย๑ได้๑จัด
๑ระเบียบ๑โลก๑ด้วย๑ประ๑การ๑ฉ๑นี้¹

¹RV.X. 90

sahasraśrīrṣā puruṣaḥ
sa bhūmim viśvato vṛtvā
puruṣa avedam sarvaṃ
utāmṛtatvasyeśāno
tasmād virāḷajāyata
ea jāto atyaricyata
tasmād yajñāt sarvahuta
chandāmsi jajñire tasmād
brāhmaṇo' sya mukhamāsīd
urū tadasya yadvaiśyaḥ
candramā manaso jātas
mukhādindraścāgnisā
nābhyā āsīdantarikṣam
padbhyāṃ bhūmir diśaḥ śrotrāt

sahasrākṣaḥ sahasrapāt/
atyatiṣṭhaddaśangulam//
yadbhūtam yacca bhavyam/
yadannenātirohati//
virājo adhi puruṣaḥ/
paścād bhūmimatho puruṣaḥ//
ṛcaḥ sāmāni jajñire/
yajus tasmād ajāyata//
bāhū rājanyaḥ hṛtaḥ/
padbhyāṃ sūdro ajāyata//
cakṣoḥ sūrya ajāyata/
prāṇād vāyurajāyata//
śīrṣno dyāuḥ samavavartata/
tathā lokāṃ akalpayan//

บทสวดที่ว่า วิราษเกิดจากปุรุษะ และปุรุษะเกิดจากวิราษ¹ เป็นวิธีประพันธ์แบบหนึ่งอันเป็นที่นิยมของชาวอินเดียน เป็นคำประพันธ์ที่เล่นสำนวนอย่างแพร่หลาย เพราะปรากฏอยู่มากมายถึงแม้จะสร้างความสับสนทางด้านความคิดเห็นก็ตาม เป็นต้นว่า ทักษะเกิดจากอหิติ และอหิติเกิดจากทักษะ² ในบางแห่งก็กล่าวว่า พระอินทร์ก่อให้เกิด พ่อ และแม่ จากร่างกายของคน³ เป็นต้น

3. ความคิดทางคานปรัชญา

บทสวดในฤคเวทที่อธิบายถึงต้นเค้าของโลก ตามปรัชญาว่าเป็นเสมือนวิวัฒนาการของสิ่งที่มี (สตุ) จากสิ่งที่ไม่มี (อสตุ) ข้อความนี้กล่าวปรากฏในบทเพลง : แห่งการสร้างโลก หรือที่เรียกว่า นาสทียสสุกต (Hymn of Creation) โดยกล่าวว่า

จะว่าเป็นสิ่งไม่มีชีวิตก็มิใช่ จะว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิตก็มิใช่

ไม่มีอากาศ ไม่มีสวรรค์ อยู่ทีนั่นทั้งสองประการ

มีอะไร เคลื่อนไหวอยู่ที่นั่น ที่ไหน ใครทำให้เคลื่อนไหว

มีน้ำอยู่ที่นั่น และมีเหวลึกสุดหยั่งก็มิใช่

ความตายยังไม่มี ชีวิตอมตะก็ยังมี

กลางวัน และกลางคืนมิใช่ทั้งสองประการ

มีสิ่งหนึ่ง หายใจขึ้นอย่าง เงียบๆ ค่อยแรงกระตุ้นของตนเอง

ไม่มีสิ่งอื่นใดอีก ณ ที่นั่น

ที่แรกความมืดถูกปกคลุมด้วยความมืด

จักรวาลนี้ยังไม่แจ่มชัด และเต็มไปด้วยความเขลา

ของว่างก็มีของว่างนอนอยู่

มีสิ่งหนึ่ง เกิดขึ้นด้วยพลังความร้อน

แล้วจึงมีความปรารถนาเกิดขึ้น เป็นครั้งแรก

ความปรารถนาเป็นเชื้ออันแรกสุดของใจ

¹RV.X. 90.9.5

²RV.X 92.4

³RV.X 54.3

เป็นความสัมพันธ์ของสิ่งที่มีชีวิตในสิ่งที่ไม่มีชีวิต
 พระองค์หวังคพบการแสวงหาจิตใจของสิ่งเหล่านั้นด้วยปัญญา
 ใครรู้จักสิ่งนี้อย่างแท้จริง ใครในที่นี้สามารถประกาศสิ่งนั้นได้
 สิ่งนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร การสร้างนี้ให้ผลตั้งแต่เมื่อใด
 เทพทั้งหลายปรากฏขึ้นเพราะการสร้างของสิ่งนั้นหรือ
 นอกจากว่าใครจะรูวามันเกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อไร
 การสร้างขึ้น หรือว่ามีใครถูกสร้างขึ้น
 พระองค์ผู้สำรวจมันในสวรรคชั้นสูงสุด
 พระองค์เคยดูเดี่ยวเท่านั้นที่รู้ หรือพระองค์ก็อาจจะไม่รู้¹

¹ RV.X,129

nāsad āsin no sad āsīt tadānīm nāsad rajo no vioma paro yat/
 kim āvarīvaḥ kuha kasya sārmana ambhaḥ kim āsīd gahanam gambhīram//
 na mṛtyur āsīd amṛtam na tarhi narātriā ahna āsītpaketah/
 ānīd avātam svadhaya tad ekam tasmād dhānyan na parah kim canāsa//
 tama āsīt tamaśa gūlham agre apraketam salilam sarvam idam/
 tuchyenabhu apihitam yad āsīt tapasas tan mahinājaytakam//
 kāmas tad agre sam avartatādhi manaso retah prathamam yad āsīt/
 sato bandhum asati nir avādam hr̥di pratiṣyā kavayo manīṣa//
 tirascino vitato rasmir eṣām adhaḥ svid āsī 3d, upari svid āsīt 3t/
 retodhā āsan mahimana āsan svadhā avastāt, pṛayaiḥ parastāt//
 ko addhā veda ka iha pravocat, kuta ājātā, kuta iyam visṛṣṭiḥ/
 arvāg devā asya visarjanena atha ko veda yata ābabhūva//
 iyam visṛstir yata ābabhūva yadi vā dādhe tadi vā na/
 yo asyādhyakṣaḥ parame vioman so anga, yadi vā na veda//

บทสวดบทหนึ่ง เชื่อว่าไปถึงระยะเวลาที่ถือว่ามีความสำคัญในทางวรรณคดีอย่างสูง คือว่าเป็นโศลกที่น่ายกย่อง ถึงแม้ว่าจะพบร่องรอยของบทประพันธ์บางประการ ของปรัชญา อินเดียน คือขาดความกระจ่างและการแก้ไข พร้อมทั้งแนวโน้มที่จะสร้างเหตุผลโดยอาศัย เพียงคำพูดเท่านั้น อย่างไรก็ตามปรัชญานี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของปรัชญาตามธรรมชาติ ซึ่งมีคนเก่าให้สันนิษฐานได้ในระบบสังขยະที่วิวัฒนาการมา

ข. ความคิดเรื่อง พรหมในคัมภีร์พราหมณะ และอุปนิษัต

1. พรหมในคัมภีร์พราหมณะ พราหมณะเป็นคัมภีร์ที่อธิบายพิธีกรรม และเรื่องราวต่างๆ ที่สืบเนื่องมาจากพระเวท ถึงในตอนนี้คำว่าพรหมในฐานะเทพผู้สร้าง ยังไม่ปรากฏว่ามีใช้ คำว่าพรหมในพราหมณะที่เก่าที่สุดมีความหมายเพียง เป็นการสวด- อ่อนวอน หรือเป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่สืบเนื่องมาจากจักรวาลเท่านั้น และเป็นปุสติกลึงค์¹ ส่วนเทพที่มีหน้าที่เกี่ยวกับพรหมในฐานะผู้สร้างในคัมภีร์พราหมณะ คือ ประชาบดี เทพองค์นี้ ในพราหมณะกล่าวว่า เขาอดนอนเพื่อผู้มาโดยเตรียมการที่จะสร้างโลก โดย เลือกลงน้ำแต่ก็กล่าวบรรพ์เป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างโลก อาศัยความปรารถนาเป็นเชื้อ ของชีวิต และเป็นพลังอำนาจในการกำเนิดการสร้าง² ในตอนแรกๆ ฐานะของประชาบดี เคนมากในฐานะที่ทรงเป็นผู้สร้าง ต่อมาฐานะของประชาบดีตกต่ำลง มีเรื่องราวพระองค์ ถูกนรฤคศีลทิระออกสัระหนึ่งในฐานะที่ประพาศิณคศีลธรรมที่เอาวิภาษมาเป็นภริยา³

ในแง่นามธรรมอันเป็นทฤษฎีที่ลึกซึ้งกล่าวไว้ในศตปถพราหมณะว่า ประชาบดี คือปัญญาที่ทำให้คนอยู่เหนือความตาย ทำให้คนได้บรรลุโมกษะ⁴ ถึงขั้นนี้ประชาบดีมีชื่อ เทพเจ้าที่มีตัวคนเอ็กคอปไป แต่เป็นสิ่งซึ่งไม่มีตัวตน เป็นนามธรรม เป็นสิ่งสูงสุดซึ่งผู้บำเพ็ญ เพียรหวังจะบรรลุในที่สุด ลักษณะของประชาบดีที่เป็นนามธรรมตามในศตปถพราหมณะนี้ ได้วิวัฒนาการมาเป็นพรหมในอุปนิษัตดังจะกล่าวต่อไป

¹ K.M. Munshi, The Vedic Age, 4th ed (Poona : Bharatiya Vidya Bhavan, 1965) p. 449.

² Munshi, The Vedic Age, P. 448.

³ Munshi, The Vedic Age, n. 448.

⁴ Munshi, The Vedic Age, p. 451.

2. พรหมในคัมภีร์อุปนิษัต

อุปนิษัตเป็นปรัชญายุคปลายพระเวท อุปนิษัตแสดงถึงความนึกคิดของคน-
จีนเคียวในยุคนั้น กล่าวกันว่าอุปนิษัตมีทั้งหมด 108 คัมภีร์ ความแตกต่างของอุปนิษัตต่าง-
ๆ นั้น ขึ้นอยู่กับพรหมณ์ผู้เป็นเจ้าของสำนัก อุปนิษัตถือว่าเป็นพัฒนาการทางความคิดอัน-
สูงสุดทางศาสนา คือมุ่งพ้นจากสังสาระ¹ หรือพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

Macdonell ปรากฏทางภาษาสันสกฤตคนหนึ่งกล่าวว่า แนวความคิดเรื่อง
สังสาระนั้นปรากฏอยู่ในอุปนิษัตรุ่นเก่า ประมาณ 600 ปี ก่อนคริสตกาล² ซึ่งตกอยู่ใน
ระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ศาสนาอยู่ อุปนิษัตก็ พระพุทธศาสนาก็มีแนว
ความคิดเกี่ยวกับเรื่องสังสาระเหมือนกัน คือมีความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด
ดังนั้นจึงมีความคิดที่จะพ้นสังสาระไปสู่บรมสุข หรือนิรวาณ หรือโมกษะ เช่นเดียวกัน
ต่างกันแต่วิธีปฏิบัติเท่านั้น

ก) ลักษณะของพรหมในคัมภีร์อุปนิษัต

ความคิดในเรื่องของพรหมในคัมภีร์อุปนิษัต มีพัฒนาการมาจากความ
คิดในบทสวด คือปุรุชสูกตะของคัมภีร์ฤคเวท ปุรุชะในฤคเวทเป็นจักรวาล โดยมีเทวะ
เป็นผู้กระทำพิธี³ พรหมในอุปนิษัตเป็นสารัตถะของจักรวาล ไม่มีตัวตน ไม่มีเพศ ไม่-
สามารถอธิบายได้ ทุกสิ่งทุกอย่างมาจากพรหม ทุกสิ่งทุกอย่างที่ออกจากพรหม หรือ
ปรมาตมันก็คือ อากมัน อากมันเปรียบเหมือนเมฆมุ่มที่ออกมาพร้อมกับใยของมัน หรือ
เหมือนกับประกายไฟเล็กๆ กระเด็นออกมาจากกองไฟกองใหญ่ โลกทั้งปวง เทวดา-

¹Macdonell, Sanskrit Literature, p. 184.

²Macdonell, Sanskrit Literature, p. 191.

³RV. 10. 90

ทั้งปวง สิ่งที่มีชีวิตทั้งปวงก็กระเด็นออกจากปรมาตมนี้¹ พรหมเป็นขวัญ หรือพลัง หรือความสามารถ หรือคุณสมบัติของทุกสิ่งทุกอย่าง พรหมคือการเห็น การได้ยิน การหายใจ ใจ ซึ่งอยู่ในดวงตา หู ลมหายใจ และใจ ตามลำดับ โดยมีช่องว่างเป็นเครื่องรองรับ² พรหมคือ อมตะ และพรหมก็คืออาตมัน³ พรหมแทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง⁴

การสอนอุปนิษัท ขึ้นอยู่กับอาจารย์หรือพรหมณ์ผู้เป็นเจ้าของสำนัก แนวการสอน นั้นมีลักษณะคล้ายๆ กัน คือสอนเรื่องอาตมัน หรือเรื่องพรหม การสอนนั้นไม่สอนบุคคลอื่น แต่จะสอนเฉพาะศิษย์ที่ไวใจในสำนักของตน พอสอนลูกคนโต⁵ ในกาฐกอุปนิษัทได้กล่าวถึงความลึกซึ้งของการสอนอุปนิษัทว่า

นจิเกศัสพรหมณ์เห็นคนหนึ่ง ไปได้สู่อาณาจักรของพระยม พระยมได้ให้พร แก่เขา 3 ข้อ พรข้อที่ 3 นจิเกศได้ขอให้พระยมสอนเรื่องอุปนิษัท พระยม ปฏิเสธ และกล่าวว่า แม้แต่เทวคาก็ยังสงสัย ขอให้เขาเลือกพรอย่างอื่น แทนจิจเกศก็ปฏิเสธอีก ในที่สุดพระยมก็ยอมสอนอุปนิษัทให้แก่เขา⁶

¹Brh. 2.1.20

sa yathornanābhis tantunocaret, yathāgneḥ ksudrā visphullirigā vyuccaranti, eva evāsmād ātmanah sarve prāṇah, sarve lokāh, sarve devah sarvāni bhutāni vyuccaranti tasyoypanisat satyasya satyam iti prāṇā vai satyam, teṣāṃ esa satyam.

²Brh 4.1 - 2

³Chānd. 8.14

⁴Svet. 1116

⁵Chānd 3.5.2

te vā ete guhyā adeśā etad brahmābhystapanis tasyābhitaptasya, yāsās, teja, indriyam viryam an...dyam, rso jayata.

⁶Kath 1.1.7 - 1.1.29.

จากตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงว่า การสอนอุปนิษัตติจะไม่สอนแยกกันทุกๆ ไป ที่ไม่รู้จักคุณค่าลักษณะการสอนนั้น ครูจะสอนถึงขั้นลูกศิษย์จะบรรลุดังพรหมแล้วตอจากนั้นให้ลูกศิษย์คิดเอาเอง อุปนิษัตติเป็นเรื่องของนามธรรม ดังนั้นการสอนอุปนิษัตติจึงเป็นเรื่องยาก การสอนอุปนิษัตติจึงสอนแบบเปรียบเทียบ ดังตัวอย่างในฉานโทคยอุปนิษัตติ ในทฤษฎีของอุททาลกอรุณี ซึ่งมีเนื้อความอยู่ว่า

อุททาลกอรุณี ถามบุตรของท่านว่า "เจ้าครูที่สุกแห่งการหลับไหม" ท่าน -
 เสวตเกตุผู้เป็นบุตรตอบว่า "ข้าพเจ้ายังไม่ทราบ โปรดอธิบายให้ทราบด้วย" ท่าน
 อุททาลกจึงอธิบายดังนี้

เปรียบเหมือนนกตัวหนึ่งที่เราผูกไว้ มันพยายามบินไปทางนั้นทางนี้ เพื่อจะหนีเราไป แต่มันถูกผูกไว้มันคงไม่อาจหลุกหนีไปได้ ผลสุดท้ายก็เหนื่อยเปล่า และกลับมาจับอยู่ที่เดิมเพื่อพักผ่อนสั่งสมเอากำลังใหม่อีก ฉะนั้นในเวลาดั้นและนอนมันก็นั้นนั้นเหมือนกัน ร่างกายและจิตใจของเราต้องทำงานอยู่หลายๆ อย่าง จึงรู้สึกอ่อนเพลีย เพื่อสั่งสมกำลังใหม่จึงไถ่กลับลงสู่เขตสภาพเดิม คือการหลับอีก เขตสุดท้ายแห่งการหลับจึงได้แก่อาตมัน ฉะนั้น¹

คำอธิบายของท่านอุททาลก ดังกล่าวนี้ ยังตัดความสงสัยของเสวตเกตุไม่ได้ ท่านจึงเอาตัวอย่างใหม่มาแสดงประกอบว่า

น้ำไหลลงสู่สมุทร เมื่อลงไปถึงสมุทรแล้วเราพูดไม่ได้ว่า บ้านนี้แม่น้ำแห่งแม่น้ำนั้นๆ ที่จริงน้ำทะเลได้กลายเป็นเมฆ ส่วนเมฆกลายเป็นฝน ฝนกลายเป็นแม่น้ำ และส่วนแม่น้ำกลายเป็นสมุทรอีก วนเวียนกันอยู่ดังนี้ จึงเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านี้เกิดจากสมุทรและสิ้นสุดลงในสมุทรอีก ในทำนองเดียวกัน โลกอันเต็มไปด้วยความ

¹Chānd 6.8.2

sa yathā śakunih sūtreṇa prabaddho disāṃ disāṃ patitvānyatrāyatanam
 alabdhvā bandhanam evopasrayate, evam eva khalu, saumya, tan mano
 disāṃdisāṃ politvānyatrāyataman alabdhvā prānam evopasrayate,
 prānabandhanam iti saumya mana iti

แตกต่าง เกิดจากที่ใด และจะสิ้นสุดในที่ใด ที่นั่นใจแก่อาคมันนั้นเดียว¹

ในพจนานุกรมจะมีคำอธิบายว่า อาคมัน กือพรหม² คั้งนั้นใครก็ตามทัญจัก อาคมัน ก็คือทัญจักพรหมนั้นเอง และยังอธิบายต่อไปว่า "ใครก็ตามทัญจักสิ่งนี้ว่า aham Prahma asmi (ฉันเป็นพรหม) จะกลายเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่เทวดาก็ไม่อาจจะป้องกัน เขาจากการกลายเป็นพรหมได้"³

ในฉานโทกยอปนิษัฑโตสรูปคำสอนอปนิษัฑไว้อย่างสั้น ๆ ว่า "โลกทั้งหมดประกอบ ด้วยพรหม นั้นคือของที่แท้จริง นั่นคืออาคมัน นั่นคือทาน หรือทานคือสิ่งนั้น หรือ "tat tvam asi"⁴

ข) ความยิ่งใหญ่ของพรหม

ตามรูปศัพท์ คำว่า "พรหม" แปลว่า "ใหญ่"⁵ ในครั้งแรก พรหมนี้ ความหมายไปถึง "บพสวด"⁶ อันมีอยู่ในพระเวทต่าง ๆ ครั้นมาถึงสมัยอุปนิษัฑ คำว่า "พรหม" ก็คือ "อาคมัน"⁷ พรหมเป็นอมตะ เป็นทุกสิ่งทุกอย่าง⁸ พรหมเป็นผู้มีอำนาจเหนือจักรวาลเปรียบได้คั้งพระอาทิตย์ที่กำลังส่องสว่างเหนือขอบเขตทั้งหมด ทั้งที่สูงและที่ต่ำ

¹ Chānd 6.10.1

imāh, saumya, nadyah purastāt pracyah svandante pascāt praticyah tāh samudrāt samudram evāpiyanti, sa samudra eva bhavati, tā tathā tatra na violuh, iyam aham asmi, iyam aham asmi.

² Brh 4.4.5

³ Brh 1.4.6

⁴ Chānd 6.8 - 6.16

⁵ C.R. Laman, A Sanskrit Reader (Massachusetts : harvard University, 1947) p. 202.

⁶ Macdonell, A History of Sanskrit Literature, p. 72

⁷ Chānd 8.14.1

Brh 4.4.5

Svet 2.5.1

⁸ Brh 2.5.1

ทุกสิ่งทุกอย่าง ขึ้นอยู่กับอาคัมมัน หรือพรหม พรหมนั้น เป็นหนึ่งไม่มีสอง ไม่มีส่วนประกอบ ไม่มีเบื้องปลาย ไม่มีที่สิ้นสุด พรหมจึงไม่มีใครอธิบายได้ พรหมเป็นผู้ปราศจากเพศ ปราศจากร่าง เป็นอมตะคล้ายกับไฟที่กำลังลุกไหม้¹

ในเกนอูปนิษัท ใคอธิบายถึงพรหมไปอีกอย่างหนึ่งว่า

พรหมมาปรากฏตัวต่อเทพทั้งหลาย แต่เทพทั้งหลายไม่เข้าใจว่าพระองค์เป็นใครกัน จึงส่งพระอัครนี้ไปพิสูจน์ พระอัครนี้ไปคุยโอ้อวดฤทธิ์ในการเผาผลาญ ถูกทำให้เผาฟางเส้นเดียวก็เผาไม่ไค้ เมื่อไม่สำเร็จจึงกลับมาหาเทพทั้งหลาย

พระวายุเทพแห่งลมถูกส่งไปในแบบเดียวกันและก็แพ้เช่นกัน พระอินทร์เป็นองค์ต่อไป เมื่อพระอินทร์มาถึง พระพรหมจึงหลบไปเสียเพื่อจะรักษาหน้าของพระอินทร์ เพื่อพระอินทร์จะได้เป็นหัวหน้าเทวดาต่อไป จึงทำให้เทพทั้งหลายยอมรับความยิ่งใหญ่ของพรหม²

ในพฤษุทวารัณยกะ มีคำอธิบายว่า ยาชธูว์ลภยะถูกสาชัลยะมังคัปปิโหอบจำนวน เทพเจ้าที่แท้จริง ยาชธูว์ลภยะไคลจำนวนเทพเจ้าที่รู้จักกับคิว่า 3306 องค์ ให้เหลือ องค์เดียว องค์เดียวนั้นคือพรหม³ ทั้งนี้เพราะว่าทุกสิ่งทุกอย่างคือพรหม⁴ ในไตคคิริย-อูปนิษัทกล่าววว่า พรหม คือ ลาคัมมัน เทพเจ้าเอกนั้น เป็นเพียงสาชลาของพรหม⁵ พรหม-เท่านั้นที่ครอบงำความจริงทั้งปวงหรือเป็นสากลภาวะ เพราะฉะนั้นบุคคลิกที่ประสงค์จะเข้าไปสู่ความจริงอันสูงสุด หรือโมกษะ หรือความจริงอันยิ่งใหญ่ ผู้นั้นจะต้องเพินหาวิถีทางที่จะเข้าไปถึงพรหม หรืออาคัมมัน อันเป็นตัวิสากลภาวะ หรือบรมสัคันัน

ในฉานโทคยอูปนิษัทมีความเชื่อที่ไครับสืบต่อกันมาว่า ทางที่จะพนสังสาระและเข้าสู่อาคัมมัน หรือพรหมนั้นไคต้องอาศัยผลทางญาณ คือความรู้ ญัณกรรมอื่นๆ ไม่จำเป็น⁶

¹Kath 4.13

²Ken 3.1 - 4.1

³Brh 3.9.1 - 3.9.9

⁴Brh 2.5.1

⁵Tait 1.4.3

⁶Chānd 8.1.5

โดยอาศัยความรู้ที่ฝึกฝนมาอย่างดี ความรู้นี้ต้องมีครูสอนไม่ใช่รู้อเอง ครูสอนฝึกปัญญา จนอาวุธคือปัญญาคมกล้าประหารอวิชชาให้เห็นอาตมัน เมื่อนั้นก็จะบรรลุโมกษะ ทำให้ หลุดพ้นจากสังสาร ผู้ที่เขาไปหาครูในแบบที่เหมาะสมนั้นจิตใจของเขาจะสงบ เขาจะ บรรลุสันติสุข เข้าใจในสิ่งที่ครูสอน เรื่องความรู้เกี่ยวกับพรหมซึ่งเป็นสัจธรรม ด้วยวิธีนี้ เขาก็จะรู้จักอาตมันที่ไม่รู้จักเสื่อมสลายเป็นผู้ปราศจากอันตราย เป็นผู้เข้าถึงโลกของพรหม และจะไม่กลับมาอีก สำหรับคนโง่ๆ ที่เต็มไปด้วยอวิชชา แต่สำคัญตนว่าเป็นคนฉลาด คิดว่า ตนเป็นนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียน ความจริงเป็นผู้คือนั่นอาตมันนั่นเอง จะต้องเวียนว่ายตาย เกิดอยู่เรื่อยไป พวกโง่เขลาซึ่งเห็นว่ายัญพิธีและกุศลกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุด แล้วมิได้ ทราบถึงคุณงามความดีทางค่านจิตใจ เมื่อพวกเขาเสวยสุขอยู่ในสรวงสวรรค์เพราะอำนาจ กุศลกรรม มีการบูชายัญ เป็นต้น อยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งเขาจะกลับมายังโลกนี้อีก หรืออาจกลับมา สู่โลกที่ต่ำกว่าก็ได้ ทั้งนี้เพราะว่าอุปนิสัยที่ก่อว่าชฎานเท่านั้นเป็นเหตุให้บรรลุโมกษธรรม พลิกกรรมนั้นไม่สำคัญ เพราะผู้กระทำความดีโดยไม่เข้าใจก็กระทำไปตามอารมณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อเขาตายไปจากโลกแล้ว จึงจมคั้งอยู่ในความชั่วช้า ผู้ที่มีความประพฤตินั้นน่าชื่นชม โดยแท้จริง เขาจะเข้าถึงฐานะอันน่าชื่นชม อาจจะเป็นพรหมณ์ กษัตริย์ หรือแพศย์ก็ได้¹ แต่คนที่มีความประพฤตินั้นเลวทรามอาจจะเกิดเป็นสุนัข หมู หรือจันฑาลก็ได้¹ แต่ถ้าไม่ได้ ทำทั้งสองประการก็จะเกิดเป็นสัตว์เล็กๆ² ส่วนคนที่รู้จักไฟทั้ง 5 ก็จะไม่แปดเปื้อนด้วยบาป ถึงแม้ว่าเขาจะคบกับคชขโมย คนคัมสุรา คนทำให้ครูอภัยศ คนฆ่าพรหมณ์ รวมทั้งบุคคลที่เป็น เพื่อนกับคนเหล่านี้³ เขาจะเป็นผู้บริสุทธิ์ สะอาด และจะเข้าถึงโลกที่มีแต่ความดี⁴

¹Chānd 5.10.7

²Chānd 5.10.8

³Chānd 5.10.9

⁴Chānd 5.10.10

atha ha ya etan evam pancāgnīm veda, na saha tair apy-ācaran pāpmanā
lipyate suddhaḥ putahḥ punyaloka bhavati ya evam veda, ya evam veda.

ค. ความคิดในสมัยมหากาพย์และปุราณะ

วรรณคดีสันสกฤตยุคก่อนๆ เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์โดยตรง ครั้นมาถึงสมัยมหากาพย์และปุราณะวรรณคดีเจริญทุกด้าน รวมทั้งให้ความเพลิดเพลินทางโลกด้วย เรื่องที่สำคัญยิ่ง คือ เรื่องการให้ความเคารพพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง 3 องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ในคัมภีร์ปุราณะนั้นแม้จะมุ่งบูชาพระวิษณุ พระอิศวร และพระพรหมก็ตาม แต่ก็ให้ความนับถือไม่เท่ากัน คังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดการแบ่งแยกออกเป็นนิกายต่างๆ เป็นต้นว่า ไวษณวนิกาย เป็นนิกายที่ยกย่องพระวิษณุว่าเป็นใหญ่กว่าเทพทั้งปวง ไสวณิกาย ยกย่องพระอิศวรเสียเลิศลวย ส่วนพระพรหมแทบจะไม่มีใครนับถือโดยเฉพาะ นอกจากจะนับถือว่าเป็นเทพสำคัญองค์หนึ่งเท่านั้น จะไต่กล่าวถึงเรื่องราวของพระพรหมในสองสมัยนี้เป็นลำดับไป

1. กำเนิดของพระพรหม

กำเนิดของพระพรหมในแต่ละสมัยไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับความเชื่อว่ามี โศภพระพรหมได้รับความนับถือมากหรือน้อย ถึงอย่างนั้นกำเนิดของพระพรหมในสมัยมหากาพย์และปุราณะนี้ก็วิวัฒนาการมาจากคัมภีร์พระเวทนั่นเอง คือในคัมภีร์พระเวทมีกล่าวว่ามีเทพเจ้าองค์หนึ่งชื่อ หิริณยครรภ เทพเจ้าองค์นี้ถือกำเนิดมาจากไซทอง พระองค์ใดชื่อว่าเป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลก "น้ำ" ถือเสมือนว่าเป็นเชื้อของทุกๆ ชีวิต¹ ในสมัยมหากาพย์กล่าวว่าพระพรหมเกิดจากไซทองเช่นกัน และเพื่อหลีกเลี่ยงคำว่าพระองค์เป็นผู้เกิด เพราะถือว่าพระองค์เป็นผู้ไม่เกิด (อหะ)² จึงตีความหมายของไซทองว่า "ช่องว่าง" แต่ในบางครั้งก็ว่าพระองค์เกิดจากคอกบัว³ พระองค์จึงได้ชื่อว่า "ปัทมโยนิ" ทั้งนี้เพื่อเป็นการยกย่องพระองค์ ในยุคนั้นอ้างว่าพระองค์เป็นนปัสกสิงค์⁴ ในสมัยนี้พระองค์ได้ชื่อว่าเป็น "สวยามัญ"

¹R V..X. 121

²Hopkins, Epic Mythology (Delhi Indological Book House, 1968)p.189

³Hopkins, Epic Mythology, F. 191.

⁴R. 7.104.7

หรือ "อาตมภู"¹ ซึ่งหมายความว่าเกิดเองเป็นเอง

คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์มีกล่าวว่า พระพรหมผู้สร้างโลก, ประชาบดี, ปิตามหะ, หรือ หิริถยครรภ ถือว่าเป็นเทพเจ้ายิ่งที่สุด เป็นต้นเหตุของการสร้างโลก บางทีก็เรียกว่า "สวัยัมภู" (ผู้เกิดเอง) มีกล่าวในมานวธรรมศาสตร์ว่า พระสวัยัมภูเกิดจากความมืดคั้งแต่ คึกค้ำบรรพทรงสร้างน้ำ และปล่อยให้ลงใต้น้ำ เชื่อนี้กลายเป็นไขทอง พระองค์ได้ถือ กำเนิดจากไขทองจึงได้ชื่อว่า "นารายณะ" ซึ่งแปลว่า "ผู้มีน้ำเป็นหางไป" หลังจากนั้น พระองค์ก็ทรงสร้างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งปวงจากพระกายของพระองค์ เป็นต้นว่า สร้าง วรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และ ศูทร จาก ปาก แขน ขา และ เท้าของพระองค์ ความดำดึบ นอกจากนี้ยังทรงสร้างคัมภีร์ไตรเพทโดยเลือกเฟ้นจากพระอัคนี พระวายุ และ พระอาทิตย์อีกด้วย²

ครั้นมาถึงสมัยปุราณะฐานะของพระพรหมตกต่ำลงมาก ผู้จนาคัมภีร์ได้อ้างว่า พระองค์เกิดจากดอกบัวที่ผุดจากนาภีของพระวิษณุ³ และว่าพระองค์เป็นเพศชาย (บุลึงค์)⁴ และยังอ้างต่อไปว่าเป็นภาคหนึ่งของพระวิษณุ เหมือนพระมनुเกยเป็นภาคหนึ่งของพระองค์⁵ โดยพระวิษณุประกาศว่าพระพรหมเป็นเทพที่เกิดจากไขทองสว่างไสวไปทั่วทิศ มีสีหน้า ประกาศความเป็นผู้ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ เป็นผู้มุ่งมั่นต่อประโยชน์ของเรา⁶ ในบางแห่งผู้ จนาจนาก็อ้างว่า พระศิวะมหากาลเป็นผู้ให้กำเนิดพระพรหม โดยกวนมือซ้ายด้วยนิ้วชี้ขวาจน เกิดเป็นฟอง ฟองนั้นใหญ่ขึ้นเรื่อยๆจนกลายเป็นไขมีสีเหมือนทอง แล้วพระศิวะก็ทรงแบ่ง ไขออกเป็น 2 ภาค ภาคบนสร้างสวรรค์ ภาคกลางสร้างโลก และจากท่ามกลางพระพรหม จึงปรากฏขึ้น⁷ ในบางปุราณะผู้จนาจนากล่าวถึงกำเนิดของพระพรหมไปอีกทางหนึ่งว่า

¹Hopkins, Epic Mythology, p.189 .

²มนุสंहิตา ที่ 9, 10, 23, 31.

³R. 7.104.7 .

⁴Wilkins, Hindu Mythology (Delhi:Indological Book House, 1968) p.86 .

⁵Hopkins, Epic Mythology, p.197.

⁶Hopkins, Epic Mythology, p. 197.

⁷Wilkins, Hindu Mythology, p.88.

พระวิษณุมีพระประสงค์จะสร้างโลก จึงทรงแบ่งพระองค์เองออกเป็น 3 ภาค คือ ทรงสร้างพระพรหมจากปรัศว์ขวาเพื่อสร้างโลก สร้างพระวิษณุคือตัวของพระองค์จากปรัศว์ซ้าย เพื่อรักษาโลก สร้างพระคิเวะมหากาลจากส่วนกลางของพระกายของพระองค์เอง เพื่อปราบโลก¹

ในอัครนิปุราณะมีคำอธิบายว่า "พรหมเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏแต่มีอยู่ในเบื้องต้นไม่มีท้องฟ้า กลางวันหรือกลางคืน เริ่มต้นด้วยมีประกฤติ (ธรรมชาติ) และปุรุชะ และพระวิษณุก็ปนอยู่ในสิ่งทั้งสองนั้น เบื้องต้นของการสร้างโลกนั้นมีหัต (ความเป็นใหญ่) แล้วจึงมีอหังการ (ความเห็นแก่ตัว) และแล้วจึงมี ไวกาวิระ ไคชสะ และตามสะ ตามลำดับ จากอหังการก็เกิดอากาศซึ่งเป็นที่ของเสียง อากาศซึ่งช่วยในการไคยินและเห็น รสเกิดจากส่วนเบื้องต้นของน้ำ และกลิ่นเกิดจากแผ่นดิน ต่อมาพระผู้เกิดเอง (วิษณุ) ปราบปรามจะสร้างสัตว์ต่างๆ ตอนแรกทรงสร้างน้ำ และเขื่อนน้ำจึงเรียกว่านารา เพราะเป็นการสร้างของนระ น้ำเป็นอายตนะ หรือทางไปหรือการเคลื่อนไหวของพระองค์ จึงเรียกว่านารายณะ (ผู้เคลื่อนไหวในน้ำ) ไซ้ที่อยู่ในน้ำมีสี่ทอง พรหมเกิดอยู่ในนั้นด้วยตนเอง จึงเรียกว่า "สวยามัญ" และมีชื่อว่าหิรัณยครรภอีกชื่อหนึ่ง ไซ้แบ่งออกเป็น 2 ภาค ภาคหนึ่งเป็นสวรรค์ ภาคหนึ่งเป็นโลก ในระหว่างสองภาคนั้นทรงสร้างท้องฟ้า²

ในครุพราณะมีคำกล่าวว่า พระวิษณุเป็นผู้สร้างพระพรหมให้มี 4 โยษฐ์ ในฐานะผู้สร้างโลก และในฐานะพระวิษณุทรงรักษาจักรวาล และทรงสร้างรุทรขึ้นเป็นเทพแห่งการปราบปราม³

ในชาหปุราณะมีเรื่องเล่าว่า พระวิษณุเป็นผู้สร้างพระพรหม พระพรหมกลายเป็นภาคหนึ่งของพระวิษณุ เหมือนพระมัญเคยเป็นภาคหนึ่งของพระพรหม พระพรหมบูชารางที่มีเคียร เป็นมาของพระวิษณุ และรับกฎของพระวิษณุ พระพรหมกล่าววาลำดับแรกเราเกิดจากพระประสงค์ของท่าน ลำดับที่สองเกิดจากดวงพระเนตรของท่าน ลำดับที่สาม-

¹Wilkins, Hindu Mythology, p.98

²Agni Purāṇam, 8.2 - 8.10

³Manmatha Nath Dutt (trans) Garuda purāṇam (Delhi:Vidya Vilas, 1976)

เกิดจากพระคำรัสของท่าน ลำดับที่สี่เกิดจากพระกรรณของท่าน ลำดับที่ห้าเกิดจากพระนาสิกของท่าน ลำดับที่หกเป็นเหมือนไขจากท่าน และนี่เป็นการเกิดครั้งที่เจ็ด จากคอกบัวที่ผู้คนขึ้นจากพระนาภีของท่าน¹ ซึ่งทำให้พระองค์ได้รับสมญานามว่า "นาริชะ" ซึ่งหมายความว่าเกิดจากนาริอีกชื่อหนึ่ง²

2. รูปร่างและอุปนิสัยของพระพรหม

ก) รูปร่างของพระพรหม

ในสมัยมหากาพย์เมื่อกล่าวถึงรูปร่างของเทพเจ้า และลักษณะของหอยเทพก็ได้พรรณาย่างละเอียดลออยิ่งกว่าวรรณคดีในยุคก่อนๆ คือโดยทั่วไป หอยเทพมีรูปร่างงาม ไม่มีเหงื่อไคลและฝุ่นละอองตามร่างกาย ไม่กระพริบเขตร และไม่มีเงา เท้าไม่สัมผัสดิน มีรูปร่างเป็นหนุ่มอายุ 25 ปีเสมอ ทั้งกอกไม้ที่ทรงก็จะไม่เหี่ยวแห้ง³ และมีเสียงดัง⁴ พระพรหมนอกจากมีลักษณะเช่นนี้แล้ว ยังทรงมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากหอยเทพอื่นๆ ไปคือพระองค์เป็นผู้มีสี่หน้า⁵ สี่ปาก⁶ แต่ละเศียรทรงไว้ซึ่งพระเวททั้ง 4 มองเห็นได้ทุกทิศ⁷ และเป็นนปัสถ์ถึง⁸

ครั้นถึงสมัยปุราณะ พระพรหมกลายเป็นปัสถ์ มีรูปร่างเกินขีดขึ้น บางปุราณะก็พรรณาน่าว่า พระองค์มีพระกายสี่เศว แต่ในคัมภีระรามายณะมีพระกายสีขาว มีสี่พักตร์ ทำให้พระองค์ได้สมญาว่า "จตุร मुख" มีแปดกรรณ 4 กร กรทั้ง 4 ทรงสิ่งของดังนี้
ทรงธารพระกร 1 ขอนสำหรับชักเนย 1 หมอนน้ำ 1 คัมภีร์ 1 (คัมภีระรามายณะว่าคือดาบหรือธง)

¹Hopkins, Epic Mythology, p. 197 - 198

²John Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology 10thed (London : Rontedged Kegan Paul Ltd, 1961) p. 56

³R. 3.36

⁴S. 3.105

⁵R. 7. 5 . 12

⁶R . 5 . 54 . 37

⁷R . 7 . 36 . 3

⁸R . 7 . 109. 4

กับมีประจำคัล่องพระศอ มีขนชื่อ "ปรีวีตะ" มีหงส์เป็นพาหนะชื่อ "หงส์วาหน" (ฝ่ายลัทธิรามะข้างธิเบตว่า มาขาว) มีที่สถิตเรียกว่า "พรหมพณฑา" อยู่ในพรหมโลก"¹

แต่บางปุราณะพรรณนาว่า แต่เดิมนั้นพระพรหมหาได้มี 4 เคียรอย่างที่อยู่จึกกัน ทุกวันนี้ไม่ แต่หากว่ามี 5 เคียร ในมัตสยปุราณะได้กล่าวถึงเคียรของพระพรหมว่า แต่เดิมพระพรหมมีเคียรเพียงเคียรเคียว ต่อมาพระพรหมได้สร้างสตรีขึ้นด้วยสารบริสุทธิ์ของตนเอง ให้เป็นหญิงนามว่า ศทรูปา หรือ สาวิตรี หรือสรส์วคี หรือ คายตรี หรือ พรหมณี แล้วพระพรหมก็ทรงดูพระธิดาของพระองค์ซึ่งเกิดจากพระกายของพระองค์ พระองค์ถูกศรคามเทพเสียบ และพระองค์ไคอุทานว่า "เธอช่างน่ารักจริงๆ" ศทรูปามายืนทางขวาของพระองค์ พระองค์ต้องการที่จะมองดูพระธิดา เคียรที่ 2 ก็ผูกขึ้นมา ขณะที่นั่งผ่านมาทางซ้าย และข้างหลัง เคียรที่ 3 และที่ 4 ก็ผูกขึ้นมา นางจึงเหาะขึ้นข้างบน เคียรที่ 5 ก็ผูกขึ้นมา พระองค์จึงตรัสกับพระธิดาของพระองค์ว่า "อนุญาตให้พอสร้างสิ่งที่มีชีวิต คน สู่ระ และ อสุระ" เมื่อนางไคยินเช่นนั้น นางก็เหาะลงมา ทั้งสองอยู่ด้วยกันเป็นเวลา 100 ปีสวรรค์ และตอนจะหมดเวลา 100 ปีสวรรค์ ไคให้กำเนิดพระมनुซึ่งเรียกว่า สวยามัญ และ วิวาษ²

ในบางปุราณะพรรณนาว่า แต่ก่อนนี้ไม่มีอะไรเลย แม้แต่สวรรค์ ตลอดจนเทวดา และอสุร ต่อมาเกิดมีสิ่งหนึ่งขึ้นตามลำพัง สิ่งนั้นคือมหากาล (คิวะ) ซึ่งพระองค์ไคแทรกอยู่ทุกหนทุกแห่ง พระองค์ไคกวนมือซ้ายควบนิ้วมือขวาจนกลายเป็นไขสี่ทอง ภาคบนสร้างทองฟ้า ภาคกลางสร้างโลก และท่ามกลางมีพระพรหมซึ่งมี 5 เคียร 4 กร แล้วมหากาลก็ตรัสว่า "นี่เป็นผลงานสร้างโลกอันเป็นที่รักของเรา"³

ส่วนสาเหตุที่พระพรหมถูกตัดเคียรออก 1 เคียรนั้น แต่ละตำนานก็กล่าวไว้ต่างๆ กัน แต่กล่าวถึงผู้ที่ตัดเคียรพระองค์ตรงกัน คือพระคิวะ เรื่องมีอยู่ว่า

¹Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p: 57.

²Wilkins, Hindu Mythology, p. 86.

³Wilkins, Hindu Mythology, p. 88.

ในครั้งหนึ่งทวยเทพโคมาชุมนุมกันที่ยอดเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่อยู่ของพระพรหม ฤษีสวรรค์ทั้งหลายต่างพากันสวดสรรเสริญพระพรหม และได้ขอร้องให้พระองค์แสดงถึง ธรรมชาติที่แท้จริงของเคียร พระพรหมทรงหลงผิดด้วยอำนาจของยักษ์ชื่อ "มเหษะ" จึง ประกาศความสูงส่งของพระองค์ว่า "เรานั้นเป็นบ่อเกิดแห่งจักรวาลไม่มีเบื้องตนและที่สิ้นสุด และเป็นหนึ่ง เป็นผู้เป็นเอง ใครไม่บูชาเรา ผู้นั้นจะไม่ได้รับความสุข" เมื่อกล่าวเช่นนั้น แล้ว "กระตุ" ร่างหนึ่ง ของพระวิษณุก็ปรากฏตัวขึ้นกล่าวว่า "ท่านเคินทางผิด เพราะความ โง่เขลา ท่านพูดสิ่งที่ขัดกับความจริง เพราะเราเป็นผู้คุมครองโลก เป็นบ่อเกิดแห่งชีวิต เป็นผู้ไม่เกิด เป็นนิรันดร์ เป็นนารายณ์ผู้สูงสุด ถ้าเราไม่ประสงค์มันการสร้างโลกจะมีขึ้น ไม่ได้"

ในขณะที่พระวิษณุและพระพรหมโต้เถียงกัน และตกลงกันจะพิสูจน์กันด้วยพระเวท พระเวทกล่าวว่า "พระศิวะ" เพราะพระศิวะเป็นผู้สร้าง ผู้รักษา ผู้ปราบ เมื่อได้ฟังดังนั้น พระพรหมและพระวิษณุก็ตกตะลึง พระพรหมจึงกล่าวขึ้นด้วยความหลง "เจ้าแห่งภูตผี ผู้ยินดี ในตัวเอง หมกหมุ่นในการเล่นลวงตาต่างๆ" พระศิวะจึงปรากฏพระกายขึ้นในร่างมนุษย์ที่ ใหญ่โต สีดำ ถือสามง่าม และประจำเป็นสังวาลแบบพราหมณ์ เมื่อเห็นเช่นนั้นเคียรที่ 5 ของพระพรหมก็เปล่งแสงด้วยความโกรธว่า "เรารู้จักเจ้าดี โอ เจ้าจันทร์เสขร เจ้าออก จากหน้าผากของเรา เพราะเจ้าร้องไห้เราจึงเรียกว่า รุทร จงมาชนที่เท้าของเรา เรา จะคุมครองเจ้า ลูกชายเอ๋ย"¹ ด้วยถ้อยคำอันทรนงของพระพรหมนั่นเอง พระศิวะทรง โกรธแค้นมากจึงกลายร่างเป็นไกรวระ (ร่างที่นำกล้ว) และพูดว่า "จงทำร้ายเจ้าผู้เกิดใน คอกวัวเสีย" ในไม่ช้าไกรยะก็เค็ดเคียรของพระพรหมด้วยหัวแม่มือซ้าย

อีกตำนานหนึ่งมีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระศิวะให้กำเนิดแก่พระพรหมครั้งแรกนั้นมี 5 เคียร 4 กร แล้วพระศิวะก็หายไป พระพรหมจึงบำเพ็ญตบะอย่างยิ่งยวดเพื่อความ -

¹Wilkins, Hindu Mythology, p.87

ประสงค์จะเห็นพระศิวะ พระศิวะจึงประทานพรให้พระพรหมว่า ให้พระพรหมจงเลือกพรที่ดีที่สุด พระพรหมจึงขอพรให้พระศิวะเป็นลูกของพระองค์ พระศิวะจึงตรัสว่า พระพรหมขอในสิ่งที่ไม่ควรขอ เพื่อสนองความต้องการของพระพรหม พระศิวะจะเป็นลูกของพระพรหมในรูปของ รุทฺร แต่พระพรหมขอในสิ่งที่ไม่ควรขอพระศิวะจึงตัดเศียรพระพรหมออก 1 เศียร และเมื่อพระศิวะเป็นบุตรของพระพรหม พระพรหมจึงมีชื่อว่า "ปิตามหะ" อีกชื่อหนึ่ง

ในปัทมปุราณะพรรณานาวา เนื่องจากเศียรที่ 5 ของพระพรหมกำลังอ่านพระเวทที่อีก 4 เศียรยื่นให้ ความสง่า ส่องแสงเจิดจ้าเกินที่เทวดาและอสุระจะเข้าถึงได้ พวกเขาทั้งหลายจึงตกลงใจไปหาพระศิวะเพื่อให้พระศิวะช่วยเหลือ เมื่อพระศิวะไปถึง พระพรหมไม่ต้อนรับให้เกียรติตามธรรมเนียม พระศิวะเห็นว่าเศียรที่ 5 ของพระพรหมกำลังส่องความร้อนลงไปสู่โลกยิ่งกว่าพระอาทิตย์พันดวง จึงเข้าไปใกล้และพูดว่า "เศียรนี้สิ่งสว่างมากเกินไป" จึงตัดออกด้วยเล็บหัวแม่มือซ้าย"¹

ในมหาภาระมีคำกล่าวถึงสาเหตุในเรื่องนี้ว่า พระศิวะตัดเศียรพระพรหมเพราะทวยเทพขอร้อง เนื่องจากพระองค์พยายามจะโอ้อวดพระฤทธิของพระองค์เอง ดังนั้นเมื่อพระพรหมถูกตัดเศียรที่ 5 พระพรหมจึงสาปให้ทวยเทพเป็นผู้ดื่มสุราคือไป² ทวยเทพจึงได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า "สุระ"

ในบางปุราณะกล่าวว่า พระพรหมและพระวิษณุถูกเลี้ยงกันว่าใครเป็นผู้เกิดก่อน จนกระทั่งมหาเทวะ (พระศิวะ) ปราภพะกายขึ้นและตรัสว่า พระองค์เป็นผู้เกิดก่อน และไม่ได้แอบอ้างเหมือนเทพทั้งสอง จึงให้พิสูจนียอดเศียรอันสูงสุด และสันพระบาทของพระองค์ พระพรหมเหาะขึ้นไปทันที เพื่อจะหายอดสูงสุด แต่ความเห็นคเห็น้อยได้เกิดขึ้นกับพระองค์ ไม่สามารถที่จะคาดคะเนความใหญ่โต จึงได้กลับมาหามหาเทวะ ประกาศว่าพระองค์ได้เห็นยอดอันสูงสุดของมหาเทวะ และได้เรียกวัวที่เกิดเป็นตัวแรกเป็นพยาน การกล่าวเท็จนี้

¹Wilkins, Hindu Mythology, p. 89 อ้าง Padma Purāna.

²Ibid. อ้าง Mahābhārata.

ทำให้เสื่อมความนิยมไป ในสัปดาห์แรกมีคำกล่าวที่ว่า เนื่องจากพระพรหมมีความประพฤติแบบเก๊ก มีความเข้าใจอย่างผิวเผิน ประกาศความดีผลาญออกมา แล้วใครเล่าจะบูชาพระองค์ แต่โบราณมาณะกล่าวไว้ว่า ความใจดีของพระพรหมได้สร้างความเคืองร้อนให้แก่ทวยเทพและมวลมนุษย์นับครั้งไม่ถ้วน เพื่อรื้อฟื้นพระทีวีระและพระวิษณุผู้ลงมาช่วยปราบปราม

จากการที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นว่าในตอนแรกๆ พระพรหมมีลักษณะเป็นปุชนิยมบุคคล คือบุคคลที่พึงเคารพ เพียบพร้อมไปด้วยคุณงามความดี ต่อมาในระยะหลัง ๆ พระองค์มีทั้งความดี และความไม่ดีอยู่ในพระองค์เอง ทั้งนี้เพราะในสมัยหลังๆ ฐานะของพระองค์ตกต่ำลงในขณะที่อีก 2 องค์มีฐานะสูงขึ้น ดังนั้นเพื่อยกฐานะของพระทีวีระและพระวิษณุให้สูงกว่าพระพรหม จึงมีเรื่องเล่าถึงความตกต่ำของพระพรหม และข้อยกพร่องต่าง ๆ เช่น พระพรหมนั้นมีอริยาถัยที่ซัดใครไม่ได้ ใครขอพรอะไรก็ให้ทั้งนั้น ยักษ์มารที่กำลังเริ่มก่อกวนได้พรจากพระพรหม¹

ถึงอย่างไรก็ตามชาวฮินดูก็ยังนับถือพระพรหมว่าเป็นจอมเทพองค์หนึ่งในสามองค์ในฐานะเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทั้งปวง ในลักษณะบุคคลที่ใจดี และเยือกเย็นกอปรด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา แต่อยู่ในฐานะต่ำกว่าเทพอีก 2 องค์ คือพระทีวีระ และพระวิษณุ ในปัจจุบันชาวฮินดูไม่นับถือพระพรหมอย่างกว้างขวาง เช่นแต่ก่อน พวกพราหมณ์ในเวลาเย็นจะอ่านคำสวดมนต์พรพรรณารูปร่างของพระพรหมเพื่อบูชาพระพรหม เวลาเที่ยงก็ถวายดอกไม้ 1 ดอก และในเดือนมาษะพระจันทร์เต็มดวงก็ใช้น้ำเจดุมบูชา โดยมีพระพรหมอยู่กลางพระทีวีระอยู่ขวา และพระวิษณุอยู่ซ้ายมือเท่านั้น² และนอกจากนี้ยังไม่พินิจกรรมวิบัติศักดิ์สิทธิ์ที่กระทำต่อพระพรหมโดยเฉพาะ³ แม้แต่ใบโบสถ์สำหรับพระองค์ก็ไม่มี⁴ ในอินเดียนั้นมีเวทศกาน

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทพเจ้าและสิ่งที่น่าสนใจ, (พระนคร : โรงพิมพ์บรรณาคาร, 2516) หน้า 104.

² Wilkins, Hindu Mythology, p.90

³ Edward Moor, Hindu Pantheon, (Delhi : Indological Book House, 1968) p. 18

⁴ Moor, Hindu Pantheon, p. 18.

สำหรับพระองค์โดยเฉพาะแห่งเดียวเท่านั้น คือที่ตำบลปุษกร แคว้นอาธมีร์¹

3. อายุของพระพรหม

อายุของพระพรหมในวรรณคดีสันสกฤตคือ 100 ปี พรหม² พระพรหมมีเวลาดำเนินและเวลาหลับเหมือนเทวะ และมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อพระพรหมตื่นขึ้นก็สร้างโลก พอดตกคำ (ของพระพรหม) พระองค์ก็ทรงหลับก็มีไฟบรรลัยกัลป์มาไหม้โลก และสรรพสัตว์ทั้งหลาย เว้นแต่มหาฤๅษีทั้งหลาย เทวคาทั้งหลายและธาตุทั้ง 5 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ³ พอพระพรหมตื่นขึ้นก็ทรงสร้างโลกขึ้นมาใหม่เช่นนี้เรื่อยไป วันเวียงเช่นนี้จนกว่าจะครบ 100 ปี ของพระพรหมจึงจะถึงเวลามหาประลัย คือเวลาสูญสลาย พระพรหมเองก็ พระมหาฤๅษีก็ และทุกสิ่งทุกอย่างจะกระจัดกระจายแยกออกเป็นธาตุต่างๆ อย่างที่เป็นอยู่เดิม⁴ เมื่อพระพรหมสร้างโลกขึ้นมาใหม่ๆ โลกอยู่ในสภาพที่บริสุทธิ์ ปราศจากข้อบกพร่อง แต่ยิ่งนานไปความดีของคนก็ลดน้อยลงไปตามลำดับ ความยาวนานของยุคก็สั้นลง ยุคนั้นมี 4 ยุค ซึ่งเรียกว่า จตุรยุค อันได้แก่

กฤตยุค ซึ่งกินเวลา 4,800 ปี, เทรตายุคกินเวลา 3,600 ปี, ทวาปรยุค กินเวลา 2,400 ปี, และกลียุคกินเวลา 1,200 ปี รวมเวลาทั้งหมด 12,000 ปี เทพ คือยุคหนึ่งของเทวะ 1,000 ยุคของเทวะ (หรือคิดเป็นปีมนุษย์ได้ 4,320 ล้านปีของเมืองมนุษย์) มีความยาวของปีเท่ากับ 1 วันของพระพรหม ส่วนเวลา กลางคืนก็กินเวลา 1,000 ยุคของเทวะ เช่นกัน⁵

4. ที่อยู่ของพรหม

ในมหากาพย์พรณาวา ที่อยู่อาศัยของพระพรหมคือเขาพระเมรุ ซึ่งอยู่สูงกว่า -

¹Wilkins, Hindu Mythology, p. 90.

²Wilson, Vishnu Purana, Vol I. 53.

³Wilson, Vishnu Purana, Vol I. 53.

⁴Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 56.

⁵มนัสหิตา 69, 70, 71, 72.

ดวงอาทิตย์¹ มีแสงสว่างในตัวเอง เป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย ในมหากาพย์เรียกว่า
 เขาพระสุเมรุ ในรามายณะฉบับอุคตระกล่าวว่าเป็นภูเขาสีระ² อีกแห่งหนึ่งคือเขาคันธมาทน์³
 ในวิษณุปุราณะพรรณานว่า ที่อยู่ส่วนตัวของพระพรหมก็คือ เขาพระเมรุ กล่าวว่าเป็นภูเขาสีระ
 เป็นโพรง ภายในมีน้ำและมีทะเลก็ค้ำค้ำล้อมรอบ⁴ ในวิษณุปุราณะยังพรรณานอีกว่า ยอด
 ของเขาพระเมรุมีเมืองของพระพรหมอันถือกำเนิดจากเท้าของพระวิษณุ เมืองของพระพรหม
 นั้นกว้าง 1 หมื่น 4 พันโยชน์ ซึ่งจัดว่าเป็นขอบเขตของสวรรค์ แม่น้ำคงคาซึ่งตกจากสวรรค์
 ลงสู่เมืองของพระพรหมนั้น ขณะที่ตกลงไปก็แบ่งออกเป็น 4 สาย คือ ลีลา อลกกันทา จักษุ
 และวัทรา เขาพระเมรุอยู่ระหว่างเขานิละ และนิษะ (ทางทิศเหนือและทิศใต้) และระหว่าง
 เขามาลยวันและเขาคันธมาทน์ (ทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออก)⁵

มีกล่าวไว้ในมหากาพย์ว่านารทะ ฤๅษีคนหนึ่งซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ประกาศเทวดา
 และเป็นโอรสของพระพรหมด้วยประกาศว่า ตนเองไม่สามารถที่จะพรรณานาคความงามของ
 วิมานของพระพรหมได้ (วิมานของพระพรหมชื่อ พรหมพทยา) ถึงใช้เวลา 200 ปี ก็ไม่
 สามารถที่จะพรรณานาคความงามได้หมด วิมานของพระพรหมประมวลมาซึ่งความงามอย่าง
 สูงของสวรรค์อื่นมารวมกัน⁶ ในวิษณุปุราณะมีกล่าวไว้ ที่อยู่ของพระพรหมคือเขาพระเมรุ
 ซึ่งเขาพระเมรุนั้นแบ่งออกได้ 3 ยอด อันเป็นที่ตั้งของ ฤๅษี พรหมปุระ และโกลาส
 ยอดสูงสุดคือ พรหมปุระ ส่วนเบื้องล่างเป็นเมือง 8 เมือง คือ ศตมชะ อิวลนะ อันตกะ
 รักษส อัมพูปะ อนิละ ศลิน อีสะ ทั้ง 8 เมืองนั้นอยู่ตามสี่ต่างๆ และมีผู้รักษา ดังนี้

¹R. 2.94. 4f.

²R. 7.35. 19.

³Hopkins, Epic Mythology, p.10.

⁴Wilson, The Vishnu Purana. Vol I .40.

⁵Dutt, Vishnu Purānam 2nd ed : (Delhi:Viद्या Press, 1972) p.118 .

⁶Wilkins, Hindu Mythology, p. 90 - 91.

ทิศตะวันออก	ผู้รักษาคือ พระอินทร์
ทิศตะวันออกเฉียงใต้	ผู้รักษาคือ พระอัคนี
ทิศใต้	ผู้รักษาคือ พระยม
ทิศตะวันออกเฉียงใต้	ผู้รักษาคือ พระไนรวริตะ
ทิศตะวันตก	ผู้รักษาคือ พระวรุณ
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ	ผู้รักษาคือ พระวายู
ทิศเหนือ	ผู้รักษาคือ พระกุเพระ
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ	ผู้รักษาคือ พระศิวะ ¹

นอกจากเขาพระเมรุแล้ว ที่อยู่อีกแห่งหนึ่งของพระพรหมก็คือ คอกบัว² และโดยที่พระองค์ประทับอยู่บนคอกบัวเสมอ จึงได้ชื่อว่า กมลასนะ³

5. ครอบครัวของพระพรหม

ในสมัยมหากาพย์ ไม่ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีชายา พระองค์ทรงเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทั้งปวง ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และกล่าวได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างกำเนิดมาจากพระพรหม

ครั้นถึงสมัยปุราณะฐานะของพระพรหมตกต่ำลงกว่าจอมเทพอีก 2 องค์ คือพระศิวะและพระวิษณุ มีกล่าวไว้ในปุราณะว่า พระองค์เกิดจากคอกบัวที่ผุดขึ้นจากพระนาภีของพระวิษณุ⁴ ในบางปุราณะก็กล่าวว่าพระองค์แบ่งภาคจากพระวิษณุ⁵ ในมัตสยปุราณะก็กล่าวว่าพระองค์เกิดจากพระศิวะ โดยพระศิวะกวนมือซ้ายควยนิ้วชี้ขวา⁶ นอกจากพระองค์มีกำเนิดจากเทพอื่นๆ แล้ว พระองค์เองยังปรากฏว่ามีชายาชื่อนางสรส์วัตี นางสรส์วัตินี้เป็นธิดา-

¹H.W. Horace, The Vishnu Purana (London:Trubner of Co, 1877) Vol II.112.

²Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

³Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

⁴Dowson, The Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 360.

⁵Hopkins, Epic Mythology, p. 197.

⁶Wilkins, Hindu Mythology, p. 88.

ของพระองค์เอง เกิดจากสารบริสุทธิ์ในพระกายของพระพรหมเอง¹ การไต่พระธิดามาเป็นชายานี้ทำให้พระองค์ถูกตำหนิมากในคานศีลธรรมจรรยา โดยมีเรื่องเล่าในพระมหากาพย์ การเล่าโลมพระธิดาของพระองค์เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์ถูกศกเศียรที่ 5² ในอณิ-ปุราณะมีเรื่องเล่าว่าพระพรหมทรงแบ่งร่างกายของพระองค์ออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นเพศชาย (พระองค์เอง) อีกส่วนหนึ่งเป็นเพศหญิง เพื่อให้เป็นผู้สืบเผ่าพันธุ์³

ก) ชายาของพระพรหม

ชายาของพระพรหมมีปรากฏขึ้นในสมัยปุราณะ ก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏว่าพระพรหมมีชายา ชายาของพระพรหมมีองค์เดียวคือ นางสรวิศวี นางมีสมญานามมากมายเป็นต้นว่า กิริยา⁴ สาวิตรี⁵ ศตรูปา⁶ สนทยา⁷ คายตรี⁸ พรหมณี⁹ วาจิ¹⁰ เป็นต้น ในมัตสยปุราณะ พรรณนาว่า นางสรวิศวีสมภพจากสารบริสุทธิ์ของพระพรหม¹¹ จึงได้ชื่อว่าเป็นธิดาองค์หนึ่งของพระพรหม เพราะว่าพระพรหมถูกศรกามเทพตีเมแทง เกิดความปรารถนาในตัวธิดาของพระองค์เอง ความปรารถนาของพระองค์นี้ทำให้พระองค์มี 5 เศียร เนื่องจากบางครั้งการหลีกเลี้ยงสายตาของพระพรหมที่จ้องมายังนางควยความรักและความปรารถนา เมื่อนางหลีกไปทางขวา เศียรที่ 2 ก็เกิดขึ้นมา เมื่อนางหลีกไปข้างหลังและทางซ้าย เศียรที่ 3 และที่ 4 เกิดขึ้นมา นางเหาะขึ้นไปข้างบน เศียรที่ 5 ก็เกิดขึ้นมา เมื่อพระพรหมครัสกับนางว่า "อนุญาตให้พอสร้างสิ่งที่มีชีวิต คน และอสุระเถิด" นางไต่ยิบก็เหาะลงมา และได้ยู่ร่วมกับ

¹Wilskin, Hindu Mythology, p. 86.

²Wilskin, Hindu Mythology, p. 89.

³Agni Purānam 17. 11 - 16 .

⁴Hopkins, Epic Mythology, p. 131 .

⁵Hopkins, Epic Mythology, p. 131 .

⁶Wilkins, Hindu Mythology, p. 86 .

⁷Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 57.

⁸Wilkins, Hindu Mythology, p. 86 .

ในสกันทปุราณะกล่าววว่านางคายนตรีเป็นชายาอีกองค์หนึ่งของพระพรหม ไม่ใช่เป็นองค์เดียวกับนางสรวิศวี.

⁹Wilkins , Hindu Mythology, p. 86 .

¹⁰Moor, Hindu Mythology, p. 127 .

¹¹Wilkins, Hindu Mytuology, p. 86 .

พระพรหมเป็นเวลา 100 ปีสวรรค์ จนกระทั่งนางได้ให้กำเนิดบุตรคนแรก คือ พระมนู¹ ตามลัทธิไวษณะของเบงกอลกล่าวว่า นางสร้อยศรีศิวเคยเป็นมเหสีของพระวิษณุร่วมสวามีกับ นางลักษมี และนางคงคา ต่อมานางสร้อยศรีศิวคิดว่าตนเป็นผู้มีความรู้ไม่อ่อนน้อมให้กับมเหสีอื่น พระวิษณุเห็นว่าไม่ใ้การจึงตกลงคิดแยกนำเอานางสร้อยศรีศิวไปให้พระพรหม และนางคงคาไปให้พระศิวะ คงเหลือนางลักษมีไว้องค์เดียว²

ในคัมภีร์สกันทปุราณะมีเรื่องเล่าว่า พระพรหมมีชายาอีกองค์หนึ่งชื่อ คายตรี สาเหตุที่พระพรหมได้นางคายตรีเป็นชายามีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งพระพรหม นางสร้อยศรีศิว เทพ และ ฤๅษีต่าง ๆ เสด็จไปยังทะเลปุณกร เพื่อจะทำพิธีอัญบูชา ขณะที่ประกอบพิธีนางสร้อยศรีศิวยังเสด็จ มาไม่ถึง พระพรหมจึงให้พราหมณ์ไปตาม พราหมณ์ไปตามนางสร้อยศรีศิวกล่าวว่า บรรดาชายา ของเทพยังไม่มา จะให้เราไปตามลำพังได้อย่างไร พระพรหมกริ้ว เมื่อได้ ฟังเช่นนั้น จึงสั่ง ให้พระอินทร์ไปหาชายามาให้ พระอินทร์เห็นหญิงเลี้ยงวัวรูปงามก็นำถวายพระพรหม เมื่อนาง สร้อยศรีศิวมาถึงก็กริ้ว จึงสาปให้พระพรหมว่าอย่าให้พระพรหมมีเทวสถานทีบุคคลจะมาบูชา และ ใ้ได้รับการบูชาเพียงปีละหนเดียว และสาปพระวิษณุในฐานะ เป็นผู้ประจานนางคายตรีแก่พระพรหม ให้จุติเป็นคนเลี้ยงวัว และสาปพราหมณ์ใ้เป็นผู้ประกอบพิธีต่างๆ เพื่อหวังสินจ้างเท่านั้น แล้ว นางสร้อยศรีศิวก็เสด็จออกจากเทวสภา นางคายตรีจึงพยายามแก้ไขคำสาปของนางสร้อยศรีศิว โดย หมอบกราบแทบเท้านางสร้อยศรีศิว นางสร้อยศรีศิวจึงกล่าวว่า ขอให้เราทั้งสองอยู่ร่วมกับพระพรหม เด็ด³

1) รูปร่างของนางสร้อยศรีศิว

ในปุราณะบางคัมภีร์ได้มีคำพรรณนารูปร่างของนางสร้อยศรีศิวไว้ว่า นางเป็นหญิงสาว มี 4 กร กรขวาถือดอกไม้สำหรับบูชาพระสวามี กรขวาอีกข้างหนึ่งถือใบदान กรซ้ายข้าง หนึ่งถือขอไข่มุก ซึ่งเรียกว่า ศิวมาลา ซึ่งนางรักษาไว้ประดุจรักษาสายประจำ ส่วนกรซ้าย-

¹Wilkins, Hindu Mythology, p. 86

²Wilkins, Hindu Mythology, p. 92

³วิสุทธ บุษยกุล, วิสุทธนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธนคารการพิมพ์, 2520) หน้า 83-86

อีกข้างหนึ่งถือกล่องเล็กๆ¹ ในบางแห่งก็ว่าขางมีพระสิริรูปโสภา สีกายขาวผ่อง มีอาภรณ์
 แก้วขาว สวมรัศมีเกล้าน้อยๆ อย่างงาม มี 4 กร กรหนึ่งถือพิณ เพราะถือว่าเป็นเจ้าแม่
 แห่งดนตรี กรหนึ่งถือดอกบัวสำหรับบูชาพระสวามี กรหนึ่งถือถายน้ำ เพราะถือว่าเป็น
 เจ้าแม่แห่งน้ำ กรหนึ่งถือคัมภีร์ เพราะถือว่าเป็นเจ้าแม่แห่งอักษรศาสตร์ Mr. Colebroke
 กล่าวว่าเขาเองได้ชื่อรูปภาพของนางศรีสวคีที่ปูนา ซึ่งบอกลักษณะของนางศรีสวคีไว้อย่าง
 ละเอียคว่า รูปของนางศรีสวคีเป็นหญิงสาวสวยมี 4 กร ขางขวาถือพิณซึ่งทำจากน้ำเต้า
 2 ลูก อีกข้างหนึ่งถือมวนกระชายหรือพระเวท กรซ้ายถือดอกบัว กรอีกข้างหนึ่งถือถวย
 สำหรับเครื่องแต่งกายของนางก็กล่าวไว้ว่า กระโปรงของนางเป็นสีแสด เสื้อเป็นสีเขียว
 สำหรับมวนกระชายหรือพระเวทเป็นสีแสด พิณและถวยเป็นสีเหลือง ส่วนดอกบัวเป็นสีแสด²

2) ที่อยู่

สำหรับที่อยู่ของนางศรีสวคี อยู่ในโลกระหว่างพวกมนุษย์และเทวดา แต่ที่อยู่
 พิเศษของนางอยู่กับพระสวามีในพรหมโลก³

3) ความสำคัญ

นางศรีสวคีเป็นเทวีแห่งความฉลาดและศาสตร์ เป็นผู้ประสิทธิ์อักษรถวนาครี
 เป็นมารดาของพระเวท⁴ นางชอบการศึกษา⁵ ชอบช่วยเหลือคนให้พ้นความยากลำบาก⁶

¹Wilkins, Hindu Mythology, p. 91

²Moor, Hindu Pantheon, p. 130

³Wilkins, Hindu Mythology, p. 91

⁴Hopkins, Epic Mythology, p. 53

⁵Wilkins, Hindu Mythology, p. 91

⁶Hopkins, Epic Mythology, p. 41

เป็นมารดาแห่งการเกิดใหม่¹ ในมหากาพย์ได้มีคำกล่าวยืนยันข้อนี้ไว้ว่า นางเป็นผู้ให้กำเนิด
นำบริสุทธิสำหรับความชุ่มชื้น เพื่อความผาสุกหรือความสมบูรณ์แห่งพันธุ์รุกขชาติ และสรรพสัตว์²

4) พาหนะ

พาหนะของนางคือหงส์ (หัต) ที่ชื่อว่า หงส์วาหน³ นางจะทรงหงส์ตัวเดียวกับ
พระสวามีของนาง ส่วนลักษณะการบินของหงส์ Mr. Colebroke กล่าวว่า

จากการสังเกตอย่างละเอียดของข้าพเจ้า ลักษณะ การบินหัวของมันอยู่ใต้ปีก
ซึ่งแตกต่างไปจากนกธรรมดา สีของหงส์หรือห่านของพระพรหมและนางสร้อยศรี
มีลักษณะดังนี้คือ หงส์มีสีขาวจุดสีของน่านม ขาและหงอนยาว มีสีแสดสกลไศ⁴

บางทีก็กล่าวว่าพาหนะของนางคือ นกยูง นกยูงมีสีน้ำเงินและหางสีเขียว⁵ และ
ที่ประทับอีกแห่งหนึ่งคือคอกบัว⁶

ข) โอรสและธิดาของพรหม

ในสมัยมหากาพย์พระพรหมได้ให้กำเนิดโอรสและธิดาจากใจและกายของพระองค์
ทั้งนี้เพราะในยุคนี้ไม่ปรากฏว่าพระองค์มีชายา จำนวนโอรสและธิดาไม่ปรากฏแน่นอน และ
ค่อนข้างสับสน ในที่นี้จะขอกล่าวถึงโอรสและธิดาของพระพรหมที่เกิดจากใจและกายของ
พระองค์พอเป็นสังเขป

¹ , Hopkins, Epic Mythology, p. 41

² Moor, Hindu Pantheon, p. 126

³ Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 57

⁴ Moor, Hindu Pantheon, p. 130

⁵ Moor, Hindu Pantheon, p. 130

⁶ Moor, Hindu Pantheon, p. 127

1) มรีจิ

มรีจิ เป็นโอรสองค์แรกที่เกิดจากพระทัยของพระพรหม¹ ในทริวิศมีเรื่องเล่าถึงมรีจิไว้ว่า มรีจิคือผู้เป็นเจ้าของลัทธิบำเพ็ญทุกกรกิริยามีโอรสที่สำคัญคือกัศยปะ ในสมัย-มหากาพย์ถือว่ากัศยปะเป็นพระผู้สร้างองค์หนึ่ง จึงได้นำมาว่าพระประชาบดี² องค์หนึ่งและในสมัยปุราณะก็มีคำกล่าวว่ พระกัศยปะเป็นผู้ให้กำเนิด เทวดา มนุษย์ สรรพสัตว์ รวมทั้ง แตตย์ ทานพ นาค ทรุฑ จึงได้นำมาว่าพระเทพบิดร³

ในมหากาพย์ก็มีคำกล่าวว่ มรีจิ เป็นโอรสองค์หนึ่งใน 7 องค์ ในชุดที่เรียกว่า สัปตฤๅษี 7 คน อันได้แก่ 1 มรีจิ 2 อัคริ 3 อังคีรส 4 ปุสัสตยะ 5 ปุละหะ 6 กระจุ 7 วสิษฐ⁴ ฤๅษีทั้ง 7 คนนี้ล้วนแต่เกิดจากพรหมทั้งสิ้น สัปตฤๅษีนี้จัดไว้ว่เป็นดาว 7 ดวง ที่ปรากฏบนท้องฟ้าที่เรียกว่า ดาวจรเข้⁵ ในมานวธรรมศาสตร์ เรียกว่ ทศฤๅษี โดยนำชื่อมาจากคัมภีร์มหากาพย์รวมเข้าไปอีก 3 คน คือ 1 ประเจตัส หรือหัทษะ 2 ภฤคุ 3 นารท⁶

2) ทักษะ

เป็นโอรสของพระพรหมที่เกิดจากนิ้วคานขวา⁷ แต่บางแห่งก็ว่เกิดจากใจจึงเรียกชื่อว่ มานสบุทร⁸ พระทักษะมีธิดาลึ่ 60 นาง และเป็นผู้ให้กำเนิดพรหมฤๅษีคัวย ธิดา 12 นาง (บางแห่งว่ 13 นาง) แต่งงานกับกัศยปะ ธิดาอีก 27 นาง แต่งงานกับพระจับทร์⁹ ธิดาทั้ง 27 นางคือหมุ่ดาวนักษัทร 27 ดวง พระจับทร์ลำเอียง -

¹Hopkins, Epic Mythology, p. 189.

²Hopkins, Epic Mythology, p. 81.

³Dowson, A Classical of Hindu Mythology, p. 153.

⁴Hopkins, Epic Mythology, p. 182.

⁵Hopkins, Epic Mythology, p. 182.

⁶Moor, Hindu Pantheon, p. 34 .

⁷Hopkins, Epic Mythology, p. 189.

⁸Moor, Hindu Pantheon, p. 107.

⁹Moor, Hindu pantheon, p. 107.

รักนางโรหิตีมากกว่าใครๆ บรรดาธิดาทั้งหลายจึงไปฟ้องพระหัทษะ พระหัทษะไปต่อว่าแต่ไม่ได้ผล พระหัทษะจึงสาปให้พระจันทร์ เป็นผีในท้อง พระจันทร์จึงมีรูปไม่ปกติ บางคราวก็เต็มดวง บางคราวก็ไม่เต็มดวง¹ ธิดาที่ชื่อ ภานี หรือสตี แต่งงานกับรุท² (พระศิวะ) ธิดาอีก 19 นาง ไม่ทราบว่าจะแต่งงานกับใคร เรื่องที่พระหัทษะมีเคียด เป็นแพะมีปรากฏในคัมภีร์รามณะว่า ในครั้งหนึ่งพระหัทษะไค้กระทำพิธียัญกรรมใหญ่โต จึงเชิญบรรดาเขมาทั้งหมด เว้นแต่พระศิวะผู้เป็นสวามีนางสตี นางสตีน้อยใจจึงไปต่อว่าพระหัทษะ พระหัทษะกลับกล่าวว่าพระศิวะเป็นผู้มีความประพฤติเลว ชอบสมาคมกับปีศาจและแต่งกายสกปรก ใช้สังวาลกบาลคน จะเชิญมาในที่ชุมนุมได้อย่างไร นางสตีน้อยใจจึงกลั้นใจตาย พระศิวะโกรธจึงได้ไปที่ชุมนุมนั้นยิ่งควยธนู ถูกพระหัทษะเคียดชاک และเทวคาที่มากุมนุมบาดเจ็บเป็นอันมาก ครั้นพระศิวะไค้รับการวิงวอนขอโทษจากเทวคาผู้ใหญ่ พระศิวะจึงประทานให้เทวคาทั้งหลายหายบาดเจ็บ ส่วนพระหัทษะพระศิวะเอาเคียดแพะมาต่อให้เพื่อประจานพระหัทษะว่าใจ³

ในอักษนิปุราณะกล่าวถึงพระหัทษะไปอีกทางหนึ่งว่า หัทษะเป็นมานสบุตร คือบุตรที่เกิดจากใจของพระพรหม หัทษะมีธิดา 57 นาง ธิดา 10 นาง ยกให้แก่ธรรม ธิดา 13 นาง ยกให้แก่ กัศยปะ ธิดา 26 นาง ยกให้กับ โสมะ ธิดา 4 นาง ยกให้กับอริสถเนมิ ธิดา 2 นาง ยกให้กับวพุบุตร และธิดาอีก 2 นาง ยกให้กับอังคีรส นอกจากนี้หัทษะยังให้กำเนิด เทวะ นาค และอื่นๆ อีกมาก⁴ นอกจากพระหัทษะจะเป็นมานสบุตรในอักษนิปุราณะ มีเรื่องเล่าว่า พระพรหมยังทรงมีมาเสบุตรอีก 6 คน คือ มรฺจี อัคริ อังคีรส ปุสฺสศยะ กระตุ และวสิษฺฐะ⁵ แต่ในวิษณุปุราณะมีข้อความต่างกับเล็กน้อยว่า พระพรหมทรงมีมานสบุตร 9 คน คือ ภฤคุ ปุสฺสศยะ ปุสฺสหะ กระตุ อังคีรส มรฺจี หัทษะ อัคริ และวสิษฺฐะ⁶

¹Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 302 - 303.

²Moor, Hindu Pantheon, p. 78.

³Moor, Hindu Pantheon, p. 107.

⁴Agni Purānam 18.29 - 18.30.

⁵Agni Purānam 17.11 - 17.16.

⁶Dutt, Vishnu Purānam, p. 30 - 31.

3) พระยม

พระยมเป็นโอรสองค์หนึ่งของพระพรหมอันเกิดจากความโกรธของพระพรหม⁴ ในยุคหลังว่าเป็นโอรสของพระไววัสวัต (พระอาทิตย์) และนางสร้อย (บางแห่งว่านาง สัตยญา)² เป็นมนุษย์คนแรกในมนุษย์ที่ 7 และถือว่าเป็นมนุษย์คนแรกที่ตาย³

4) รุท

เป็นโอรสที่เกิดจากการขมวดหน้า¹ ที่ 4 ของพระพรหม เมื่อเกิดมามี 5 เคียร 10 กร 15 คา พอเกิดมาร้องไห้ พระพรหมจึงประทานชื่อว่า รุท แปลว่า ร้องไห้ แต่รุทก็ยังร้องไห้อยู่ พระพรหมจึงประทานชื่อให้อีก 11 ชื่อ คือ นิริท สรปะ อชะ เอกปะตะ มริควยชะ ปินาภิ ทณะ อีสว อหิวรณะ และ เสนาติ ซึ่งรวมเรียกว่าประชาบดี ทั้ง 11 ทรงมีร่างกายสีแดงเหมือนก้อนเมฆเวลาเย็น มีกำลังมหาศาล⁴ แต่ในวิษณุปุราณะ มีเรื่องเล่าว่า รุทเกิดจากความโกรธของพระพรหม⁵ และกล่าวว่ารุทได้ชื่อจากพระพรหม อีก 7 ชื่อ รวมทั้งรุทควยเป็น 8 ชื่อ คือ รุท ภา สรว อีสาน ปติปติ ภิม อคุร และ มหาเทว รวมเรียกว่า รุท ทั้ง 8 ชื่อ⁶

5) คัมพิและสุรภิ

คัมพิ และสุรภิ เป็นโอรสเกิดจากอาหารทิพย์ที่พระพรหมเอาเจียนออกมา สำหรับสุรภินั้น ภายหลังโคกกลายเป็นพาหนะของพระพรหม และเป็นคนกำเนิสัตว์จตุบาท⁷

¹Hipkins, Epic Mythology, p. 191.

²Macdonell, Axedic Reader For Studunts, p. 212.

³Dowson, . Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 373.

⁴Dutt, Harivamsa, p. 51.

⁵Dutt, Vishnu Puranam, p. 30 - 31.

⁶H.W. Harace, The Vishnu Purana, Vol I. 115.

⁷Dutt, Harivamsa, p. 51.

6) โลก ขร และ สรัสวดี

ทั้ง 3 องค์ ล้วนแต่เป็นธิดาของพระพรหม¹ แต่นางสรัสวดีนั้นนอกจากจะเป็นธิดาแล้ว ภายหลังได้ตกเป็นชายาของพระพรหม เนื่องจากพระพรหมถูกศรคามเทพ พระพรหมจึงหลงรักนาง

นอกจากโอรสและธิดาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พระพรหมยังมีโอรสอีกหลายองค์ที่เกิดจากพระกายของพระองค์เป็นต้นว่า กัททะ² เป็นโอรสที่เกิดจากการหาวของพระพรหม ภายหลังได้เป็นหัวหน้าวิทยากรและประกาศเทวดา คัททะเคยข้ามโลกถึง 21 หน เป็นผู้รวบรวมผักหญ้าที่เป็นทิพย์ เคยช่วยเหลือพระอินทร์และเป็นโอรสองค์หนึ่งของพระพรหม ซึ่งนับถือพระวิษณุ³ นรทั เกิดจากชาอ้อน⁴ ฤษักรรทมะ เกิดจากเงา⁵ าลา เป็นต้น

ในสมัยปุราณะปรากฏว่าพระพรหมได้นางสรัสวดีเป็นชายา ได้อยู่ร่วมกันจนมีโอรส คือพระมนู⁶ เป็นองค์แรก

6. อาวุธและพาหนะของพระพรหม

อาวุธประจำตัวของพระพรหม คือ ศร ชื่อว่า "ปรีวิตะ"⁷ ในลัทธิฝ่ายลามาว่า "คาบ"⁸ เนื่องจากพระพรหมเป็นเทพที่อยู่ในวาระพราหมณ์ จึงเป็นผู้มีน้ำพระทัยเยือกเย็น กลปรกขัย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ถึงพระพรหมมีอาวุธประจำตัว แต่พระองค์ก็ไม่เคยใช้อาวุธรบกับใคร

¹Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

²Hopkins, Epic Mythology, p. 13.

³Moor, Hindu Pantheon, p. 87.

⁴Moor, Hindu Pantheon, p. 87.

⁵Moor, Hindu Pantheon, p. 87.

⁶Wilkins, Hindu Mythology, p. 86.

⁷Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 57.

⁸กรมศิลปากร, เทพปาง, หน้า 14.

สำหรับพาหนะของพระพรหม คือหงส์ หรือ หานส์ชาว Mr. Colebroke กล่าวว่าหงส์ของพระพรหมมีสี่ขาครึ่งน้ำนม ขาและหงอนมีสีแดงสดใส¹ แต่บางแห่งก็ว่าสี่ทอง แต่ในลัทธิลามาเถลว่า พาหนะของพระพรหมคือม้าสี่ขา² โดยเหตุที่พระพรหมทรงหงส์เป็นพาหนะในวรรณคดีไทยจึงเรียกว่า พระครรรโลหงส์ นอกจากหงส์จะเป็นพาหนะของพระพรหมแล้ว พระพรหมยังมีโคชื่อ "โคสุรภี" เป็นพาหนะอีกด้วย ใน Harivamsa กล่าวว่า โคสุรภีนี้เกิดจากอาหารทิพย์ที่พระพรหมเอาเจียนออกมา³ แต่ในบางปุราณะบางคัมภีร์มีคำกล่าวว่า โคสุรภีเกิดจากพระธรรมอันเป็นโอรสของพระพรหม ขณะที่พระพรหมประทับอยู่บนหลังโคสุรภี พระองค์ได้ให้กำเนิดธิดา 5 องค์ คือ ลักษมี กิรติ สัทธยา วิศวา และ มรุตวดี⁴

7. หน้าที่และความสำคัญของพระพรหม

ในสมัยมหากาพย์ พระพรหมได้ชื่อว่าเป็นสวยามัญ หรืออาตมัญ⁵ รามายณะฉบับอุคตรา พระองค์ได้ชื่อว่าเป็นจอมเทพของโลกสาม⁶ สมัยมหากาพย์ตอนต้นฐานะของพระพรหมอยู่สูงกว่าพระศิวะ และพระวิษณุ กล่าวกันว่าพระองค์เป็นเทพเจ้าองค์เดียวที่ทำหน้าที่ทั้งผู้รักษาและผู้ปราบ⁷ พระศิวะและพระวิษณุยังคงอยู่ภายใต้อำนาจของพระองค์ แม้พระศิวะก็เกิดจากการขมวดหน้าทิสี่ของพระองค์ และได้ชื่อว่ารุท⁸ สำหรับพระวิษณุนั้นมีข้อความในมหากาพย์กล่าวว่าพระองค์คือ กระตุ ซึ่ง เป็นโอรสองค์หนึ่งของพระพรหม⁹ และกล่าวว่า

¹Moor, Hindu Pantheon, p. 59.

²กรมศิลปากร, เทวปาง, หน้า 14.

³Dutt, Harivamsa, p. 51.

⁴Wilkins, Hindu Mythology, p. 87.

⁵Hopkins, Epic Mythology, p. 189.

⁶R.7 . 89. 15f, 23f.

⁷Hopkins, Epic Mythology, p. 189.

⁸Moor, Hindu Pantheon, p. 78.

⁹Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

พระพรหมส่งพระวิษณุจุติมาเกิดในโลก และพระวิษณุก็ทรงรับบัญชาซึ่งพระอินทร์นำมาให้อีก
 ต่อหนึ่ง และพระพรหมไคตรีสว่า เทวคา 4 กร ถูกส่งมาเกิดในโลกมนุษย์โดยบัญชาของเรา
 เพื่อปราบราวณะ¹ นอกจากนี้ยังกล่าวว่าพระศิวะและพระวิษณุยังต้อง เกรงกลัวพระองค์
 พระศิวะและพระวิษณุยังไม่เป็นที่รู้จักกันในบรรดาทวยเทพทั้งหลาย จนกระทั่งพระองค์ต้อง
 แนะนำให้รู้จัก²

ในสมัยปุราณะฐานะของพระพรหมตกต่ำลง ในขณะที่พระศิวะและพระวิษณุมีฐานะ
 สูงขึ้น จนกระทั่งกล่าวว่า พระองค์ถูกพระศิวะลงโทษก็มี³ ในวราหปุราณะกล่าวว่า พระวิษณุ
 เป็นผู้สร้างพระพรหม พระพรหมกลายเป็นภาคหนึ่งของพระวิษณุ เหมือนพระมनुเคยเป็นภาค
 หนึ่งของพระพรหม⁴

ปุราณะบางคัมภีร์พยายามที่จะอธิบายว่า การสร้างและการทำลายเป็นแบบเดียวกัน
 โดยกล่าวว่า การทำลายคือการสร้างแบบหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อจะอธิบายว่า พระศิวะ และ
 พระพรหมเป็นองค์เดียวกัน⁵

ในสมัยมหากาพย์มีเรื่องราว พระพรหมทรงสร้างทุกสิ่งทุกอย่างทั้งสิ่งที่มีชีวิต และ
 ไม่มีชีวิต เมื่อพระพรหมสร้างขึ้นมาแล้ว โลกจะคงอยู่ได้มีกำหนด 1 วัน ของพระพรหม
 คิดเป็นปีมนุษย์ได้สองร้อยสี่ทศโกฏิปี เมื่อสิ้นวันของพระพรหมก็มีไฟบรรลัยกัลป์มาไหม้โลก
 และไหม้สัตว์ทั้งปวง เว้นแต่มหาฤๅษีทั้งหลาย เทวคาทั้งหลาย และธาตุทั้ง 5 คือ ดิน น้ำ ลม
 ไฟ อากาศ พระพรหมหลับแล้วตื่นขึ้น แล้วจึงสร้างโลกขึ้นมาใหม่อันจะคงทนอยู่ไปอีก
 1 วันของพระพรหม จะวนเวียนเช่นนี้จนกว่าจะครบ 100 ปีของพระพรหม⁶ จึงจะถึงเวลา

¹H. 64. 1330. 2557.

²Hopkins, Epic Mythology, p. 199.

³Wilkins, Hindu Mythology, p. 37.

⁴Wilkins, Hindu Mythology, p. 96.

⁵Moor Hindu Pantheon, p. 5.

⁶Wilson, Vishnu Purana Vol, I. 53.

มหาประลัยคือเวลากระจัดกระจายอันใหญ่ยิ่ง พระพรหมเองก็ดี พระฤษีก็ดี และทุกสิ่งทุกอย่าง จะกระจัดกระจายแยกออกเป็นธาตุต่างๆ อย่างที่เป็นอยู่เดิม¹

ในปัจจุบันชาวอินเดียยังคงมีความเชื่อว่า พระพรหมมีอำนาจเหนือโชคเคราะห์ของมนุษย์ การกระทำของมนุษย์ไม่สามารถเอาชนะพระพรหมได้ อำนาจของพระพรหมเหนือกว่าปัญญาของมนุษย์ โดยกล่าวว่า มนุษย์ถูกสร้างขึ้นโดยปราศจากจุดประสงค์อิสระของจุดประสงค์พระผู้สร้างโลก ทุกสิ่งทุกอย่างกำหนดไว้โดยพระพรหม ความจริงแล้วพระผู้สร้างโลกทรงแต่งตั้งวางแบบแผน และแบ่งสรรตามกรรมของคนในสิ่งที่คนทำ หรือทำมาแล้ว กล่าวคือทางของคนถูกกำหนดโดยโชคเคราะห์ส่วนหนึ่ง โดยไม่รู้ส่วนหนึ่ง และโดยกรรมส่วนหนึ่ง พระพรหมได้ลิขิตชีวิตของคนทุกๆ คนไว้ โดยจะเขียนไว้ที่หน้าผากของเด็กเมื่ออายุนั้นอายุได้ 6 วัน ทุกๆ คนจะกำเนิบทามลิขิตของพระพรหมที่ได้ลิขิตไว้² หมายความว่าทุกๆ ชีวิตที่บังเกิดในโลกนี้ ล้วนแล้วแต่อยู่ในอาณัติของพระพรหม หรืออยู่ในบัญชาของพระพรหมทั้งสิ้น

๑. นามของพระพรหม และที่มาของนามนั้น

พระพรหมก็เช่นเดียวกับเทพเจ้าอื่นๆ ในวรรณคดีสันสกฤต คือมีนามมากมาย สมณานามของพระพรหมนั้นกล่าวกันว่า มีเป็นพัน และชาวอินเดียเชื่อกันว่า ถ้าสามารถเอยนามพระผู้เป็นเจ้าที่เขานับถือได้หมดก็นับว่าได้บุญ³ ในสมัยโบราณชาวอารยันนับถือพระพรหมเป็นเทพเจ้าองค์เดียวผู้สูงสุด และพยายามที่จะอธิบายว่า พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุเป็นเทพเจ้าองค์เดียวกัน โดยกล่าวว่า การสร้างและการทำลายนั้นเหมือนกัน เพราะการทำลายก็คือการสร้างแบบหนึ่ง⁴

¹Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 56.

²Hopkins, Epic Mythology, p. 75 - 6.

³Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 361.

⁴Moor, Hindu Pantheon, p. 5.

ในมานวธรรมศาสตร์มีคำกล่าวถึงพระพรหมว่า พระพรหมมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า นารายณ์ โดยกล่าวถึงสาเหตุที่ชื่อนารายณ์ว่า

āpo nārā itī proktā āpo vai narasūnavah

tā yadasyāyanam pūrvam tena nārāyanah smṛtah¹

น้ำทั้งหลายเราเรียกว่า นารา เพราะว่าเป็นลูกสาวของ นร โดยที่ครั้งแรก น้ำเหล่านั้นเป็นหนทางของพระผู้เป็นเจ้าพระองค์นั้น เพราะฉะนั้นพระองค์จึงมีชื่อว่า นารายณ์

ในสมัยพราหมณะ เรารู้จักพระพรหมในนามของ พระประชาบดี ผู้เป็นใหญ่ในหมูชน ในสมัยนี้กล่าวว่า พระประชาบดีมีหลายองค์ ทำให้เข้าใจสับสน แต่ความหมายของประชาบดีก็คือ พระผู้สร้าง เป็นคนว่า พระกฤษณะประชาบดี เป็นผู้ให้กำเนิดเทวดา อสูร และสัตว์บางชนิด² เป็นต้น

ในสมัยมหากาพย์มีคำอธิบายว่า พระองค์ยังมีชื่อว่า ปัทมโยนิ แต่บางทีก็เรียกว่า กมลโยนิ³ คือเกิดจากคอกบัว เนื่องจากพระองค์เกิดจากคอกบัวที่ผูกขึ้นมาจากพระนาภีของพระศิวะ นอกจากนี้พระพรหมยังชอบประทับอยู่บนคอกบัวเสมอ พระองค์จึงได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า กมลასน์⁴ ซึ่งหมายความว่ามีความเป็นอาสน์ ในฐานะที่พระองค์ทรงสร้างสรรพสิ่งทั้งปวง ทำให้พระองค์ได้รับสมญานามอีกว่า สรรวัชฐ⁵ แปลว่า ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง นอกจากนี้พระองค์ยังได้มีสมญานามอีกว่า จตุรมฤตี⁶ แปลว่าผู้มีสี่ร่าง พระพรหมยังได้สมญาอีกว่า อมิตริ⁷ ซึ่งหมายความว่าผู้มีปัญญานั้นนับไม่ถ้วน เพราะพระองค์ทรงสร้างสรรพสิ่งทั้งปวงตลอดทั้งวาระทั้ง 4 เพื่อความเหมาะสมในการงาน

¹ มนุส์หิตาที่ 10.

² Hopkins, Epic Mythology, p. 81.

³ Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

⁴ Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

⁵ Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

⁶ Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

⁷ Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

นอกจากชื่อดังกล่าว เนื่องจากพระองค์ได้ชื่อว่าเป็นผู้เกิดเองเป็นเอง พระองค์จึงมีชื่อว่า อาตมญ หรือ สวัยมญ¹ ซึ่งหมายความว่า เกิดเอง เป็นเอง ชื่อบางชื่อของพระองค์ก็เกี่ยวกับความหมายว่า ผู้สร้าง เป็นคนว่า

ธาคฤ	-	ผู้สร้าง
วิธาคฤ	-	ผู้สร้าง
สรรวัสมย	-	พระผู้ทำไต่ทุกอย่าง
วิศวกรรมัน	-	พระผู้ทำไต่ทุกอย่าง
โลกกรรตฤ	-	ผู้ทำโลก
โลกภาคฤ	-	ผู้สร้างโลก
สรรวโลกตฤ	-	ผู้ทำโลกทั้งปวง
ชคตสรรวตฤ	-	ผู้สร้างโลก
วิธิ	-	ผู้สร้าง
เวธาส	-	ผู้สร้าง
ทรุหิน	-	ผู้สร้าง ²

เนื่องจากพระองค์เป็นจอมเทพองค์เดียวผู้สูงสุด คนจึงเรียกพระองค์ว่า โลกปติ บาง ชคตปติ บาง หรือ สรวิษตรี บาง³

ในสมัยปุราณะ พระพรหมถูกเรียกว่า ปิตามหะ⁴ เพราะว่าครั้งหนึ่งเมื่อพระศิวะทรงสร้างพระพรหมขึ้นมาแล้ว พระศิวะก็หายไป พระพรหมก็ทรงเข้าอาณาอย่างยั้งยวด เพื่อความปรารถนาที่จะเห็นพระศิวะ เมื่อพระศิวะปรากฏพระกายตามปรารถนาก็รับสั่งว่า ให้พระพรหมขอพรที่คิดที่สุดขอหนึ่ง พระพรหมก็ขอให้พระศิวะเป็นลูกของพระองค์ พระศิวะจึงกล่าวว่า

¹Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

²Hopkins, Epic Mythology, p. 191.

³Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 59.

⁴Wilkins, Hindu Mythology, p. 88.

เนื่องจากพระพรหมขอในสิ่งที่ไม่ควรขอ แต่เพื่อสนองความต้องการของพระพรหม พระศิวะยอมเป็นลูกของพระพรหมในภาคของรุทร แต่รุทรนี้ไม่ยอมเคารพพระพรหมนอกจากพระศิวะ พระศิวะได้ตัดเศียรพระพรหมออก 1 เศียร ทำให้พระพรหมมี 4 เศียร ดังที่รู้จักทุกวันนี้ (เดิมพระพรหมมี 5 เศียร)

นอกจากนี้พระองค์ยังมีชื่อเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่อื่น เช่น

- โลเกศ - เจ้าโลก
- ปรเมษฐ์ - ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง
- ปรเมษฐ์ - ผู้กระทำการบวงสรวงที่ยิ่งใหญ่ที่สุด¹

นอกจากชื่อดังกล่าวแล้ว เรายังรู้จักพระพรหมในชื่อต่อไปนี้ก็เป็นต้นว่า

- ปฺราชะ - ผู้เกิดก่อน
- บารัษะ - ผู้เกิดจากดอกบัวเพราะพระองค์เกิดจากดอกบัวซึ่งผูกขึ้นจากพระบาทของพระวิษณุ²
- อชะ - ผู้ไม่เกิด หมายถึงผู้ดำรงอยู่ตลอดกาล ไม่มีวันเกิด ไม่มีวันเริ่มต้น³
- สโรชิน - ผู้ทรงไว้ซึ่งดอกบัว
- อพัชชะ - เกิดจากดอกบัว
- อพัชโยนิ - เกิดจากดอกบัว
- กัญชชะ - เกิดจากดอกบัว⁴
- จตุรานน - มีสี่หน้า

¹Wilkins, Hindu Mythology, p. 91.

²Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 58.

³Hopkins, Epic Mythology, p. 189.

⁴Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, p. 58.

จตุร มุข	-	มีสี่หน้า ¹
ทฤษฎ	-	ชวา
หิรัณยครร	-	ผู้มาจากไขทอง ²
สนัต	-	โบราณ
สวาทริปติ	-	ผัวนางสวาทริ
อัญจนร	-	แปดหู
อาทิกวิ	-	กวีคนแรก ³

ในมหากาพย์มีเรื่องเล่าว่า ในขณะที่พระพรหมแบ่งพระองค์เป็นชาย 1 หญิง 1 นั้น ส่วนที่เป็นหญิงเรียกว่า ศตรูปา ส่วนที่เป็นชายคือพระพรหมเรียกว่า วิราช⁴

ในบ่อเกิดรามเกียรติ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า ปร เมษฐ์ เป็นชื่อของพระพรหม แต่ชื่อปร เมถวี เป็นชื่อของพระศิวะ แต่พอมาในยุคหลังๆ ทั้ง 2 ชื่อนี้ใช้สับสนกัน เนื่องจากอาวตารเสียงเหมือนกับ ค่อมราษฎระของพระพรหมตกต่ำลงจึงยกชื่อ ปร เมษฐ์ ไปให้พระศิวะเสีย⁵

¹Dowson, A Classical of Hindu Mythology, p. 57.

²Dowson, A Classical of Hindu Mythology, p. 57.

³Wilkins, Hindu Mythology, p. 91.

⁴Wilkins, Hindu Mythology, p. 91

⁵พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บ่อเกิดรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2503) หน้า 354.